

89/12/00
= 2021
4-92

J. Hyden

ХЪ.Б.МУТАЛИЕВ

ХЕРЖА
ПРОИЗВЕДЕНЕШ
ШИН ТОМАХ

А.А.ВЕДЗИЖЕВЕИ
С.И.ЧАХКИЕВЕИ
РЕДАКЦЕЦА

НОХЧ-ГІАЛГІАЙ
КНИЖНИ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ГРОЗНЫЙ

Художник

Красюк В. И.

Из дар гIалгIай художественни литература кхолла а дегIада а доладеннача хьалхарча шерашка. Цу хана гIалгIай литературе йовзаш массехк цIи мара яцар: Мальсагов Зоврбик, Беков Тембот, Озиев Ахмад. Царна тIеххьа художественни литература дезаш барашта яйзар Муталиев Шовхала Хьаж-Бийкара цIи. Цу хана денз, литература дегIадоаладечарех, цун говзал лакхайоаккхачарех цаI волаш хьавера Муталиев. Ала дезаш да, цун эггара хьалхарча стихотворенешкара, дувцарашкара денз, цо тIехьагIа язъяьча йоккхийча эпически произведенешка кхаччалца, цун деррига творчество социальни маIан долаш, халкъа вахарца айхха бувзам болаш хинна хилар. Цун творчество даим дувзаденна дар адамий вахара масса оагIонашца, цо гIетта-йора, кхы дIахо йодача хана гIетта а ергьа адамий дегашкара сийрдагIа йола уйлаш.

ГIалгIайче, вай берригача мехка коллективизации индустриализации еча хана классови кьовсама юкье йоагIаш йола моттиг дIалоацаш, советски паччахьалкхе хестаеш яр поэта творчество. Вай мехка хьалхарча пятилеткай декхараш кхоачаш-деча шерашка, поэта кхолламо адамаш тIахьехар кердача кьахьегама коталонашка, зуламерча, тIехьадисачоа духьал лоаттабеча кьовсама.

Муталиев Хьаж-Бийкар Октябро кхелла поэт вар. Цудухьа ше кхеллача а кхевача а класса, кьахьегама Iламашта хе-

с. Ведено 5

Центральная районная

тайора цо ший еррига творчество, царна
длаора ший йлайхагIа йола уйлаш.

Октябраца лув со майра,
Октябраца ваьнна кура,
Октябраца кхувш се воагIандаь,—
Керда дуне доладалар,
Къахъегам ший новкъа балар
Октябраца даьккха доландаь.
«Октябраца».

Цу дешаша хаьдда хъагойт, поэт ший
декхар мишта кхетадеш хиннав.

Укхаза аланза даргдац Муталиева
творчество заманца ихъана дегIаена хи-
лар. Цун йоазонаш, хиннар дагалувцаш, е
исторически документашца дIадахар тох-
каш даь дац. Из ше хиннав вай берригача
мехка адамий къахъегамца боахаш латта-
ча хувцамий теш а, цар доакъошхо а. Цу
хувцамий йлайхача ларех даь да ала ме-
гаргда цун дукхагIа дола йоазонаш. Из
йоах поэта ше а, ший «Хьалхара колхоз»
яхача стихотворене гIа.

Хьалхара колхоз вIашагIъселла
Хьалхара шераш!
Цар из бирсал
Са бIаргашка латташ я.
Юхъ гIа баьнна
Цхьа чо боацаш,
Партех темаш,
Воккха хинна,
Цига хьийза со се ва.

Уж шераш атта шераш дацар. Поэта Муталиева уж къаьстта хала хиларах лаьца аьлча, белгалдаккха деза, 1930—1937 шерашка, керттерча даькъе, ерригача гIалгIай поэтецара произведенеш хьакхеллар из цаI хилар. Цу шерашка поэтически йоазонаш деш духхьал Озиев Ахьмади, Озиев Салмани мара вацар гIалгIай литературе.

Муталиева кIаьдвалар цIаккха довзацар. Цу шерашка цо тIехдика поэтически йоазонаш даь ца Iеш, хадданза болх бора журналистике, вахара кхыча доакьошка. Цун произведенешка хронологически хьежача, кизга чу санна хьагуш да вай мехка эггара бехктокхамерча шерашка хинна дола хIамаш, хувцамаш цун творчества чу ца лоацаш диса ца хилар. Цунах латт творчества керттера мах.

Вай республике дайза ца Iеш, Нохч-ГIалгIайчел арахьа а шерра довзаш да Муталиева творчество. Кепатеха арахийцад цун стихай а поэмай а ткъаьх гаргга сборник «Хьалхара денош» яха повесть, дувцарий, очеркий массехк сборник. Цун произведенешта кепайиттай гIалгIай, эрсий, гуржий, казахий, киргизий, украинций, хIирий, черсий иштта кхы дуккхача къамий метташка.

1962 шера Нохч-ГIалгIай книжни издательстве кепатеха арахийцача Муталиев Хьаж-Бийкара «Заман мух» яхача стихай сборника юкъе яхай «Коммунист» яха стихотворени. Цу тIа поэта язду:

Коммунист ва берриг овла халкъах

боаллаш,

Сибата а моллагIвар мо саг из ва.

Бакъда, цун дог, малх ше санна сийрда
доагаш.

Адмий бала шийга ийца латташ да.

Из къонахчал дола цхьалха дешаш коммунист а, йоазонхо а, гражданин а хинна волча Муталиев Хъаж-Бийкара деррига вахар а, цо баъ боккха болх а дIазийча, хийцца цох шийх ала йиш йолаш да. Муталиева поэтически сборникашта юкъе «Посте» яхаш да цхьа сборник. Из арадаьннад 1940 шера Грозне. Посте... Фу хеташ, мишта тиллай-хьогI аьнна хет поэта ший сборниках из цIи. Цхьабакъда, цох тамаш е эшаш дац Вай Даьхен сийле, паргецара бIайха безам, цун хьехам, дегIара доагIача цIенча дешашца бувцаш, посте латташ хьавенав, вай заман тешшаме воI хинна вола гIалгIай поэт Муталиев Хъаж-Бийкар. Цун цхьацца йолча стихай духхьал цIераш Iойийшача ховргда, малагIа уйлаш дагаяьхкай поэта. Царех я «Вай Программа», «Коммунист», «Партега», «Шерипова улицах», «Баркал Октября», «Октября ала» яха а, кхы дуккха йола а стихогворениш.

Октябро чулостадалца

ГIалгIай дош дар доккха бо.

Кепах, е каьхатах кхенза,

Акха лелар, оалхазар мо, —

йоах поэта, ший «Са герз» яхача стихотворене тла. Шовхала Хъаж-Бийкар дика ховш вар ше кхоллаш дар литература долга, из болх боккхача бехктокхаме а лоархIаме а болга, из кхетадеш вар ше язью хIара стихотворени, арахеца хIара книжка, цкъа ада-машка дIакхаьчадаьлча, халкъа дусилга. Цудухъа къаьстта уйла тIайохийташ, цох ший деррига вахар а лоархIаш бора цо творчески болх. Цун «Ваьча юрта», «Дахчан кад», «Керда хъаьший» яха а, иштта цхъацца кхыйола а стихотворенеш вIалла йоацаш мегарг а ярий-хьогI аьнна хет гIалгIай литература. Чулоацамга а, формага а, меттага а диллача, ала хIама доацаш дика язъаь стихотворенеш я уж.

Яц са юрта со ца кхоачаш
Цхъаккха бечо, цхъаккха карт...
Ер я ворхIар волаш, йоагаш,
Са дог унзар даьха юрт.

Ер я ткъесталагIча шера
(Из шу вайна дага хурд),
Юрта йисте, кашмий ара
Майра кIантий лийгаь юрт...
«Ваьча юрта»

Цу мугIараша хъахьоккх мел йоаккха поэтически говзал йолаш хиннав поэт Мугалиев Хъаж-Бийкар. Цо кхояцар из гов-

зал. Поэта майрра хьакхоллар керда поэтически формаш, кӀоаргга юмайора цо эрсий, доазол арахьарча литераторий творчество. Цар дикагӀа дар, гӀалгӀай метто гӀаэцаш дар ший поэзена юкье кхухьар Муталиева. Цу белха новкъостал дора поэта гӀехдика лирически стихаш кхолла. Шовхала Хьаж-Бийкара лирически турпал визза вай ханара саг ва. Из ва балха саг. Курра латт из ше эргадоаккхаш доагӀача лавттан букъ гӀа.

Цун шин кулго
ГӀишле хьальяь
Шийна ваха,
Эри аре
Цо чуерзаяь,—

Йоах поэта ший «Советски саг» яхача стихотворене гӀа.

Муталиева поэтеца къаьстта белгалйоалаш я лирико-юмористически интонаци. Из цо зехьа енаяц ший творчества юкье Цу плане язъяьча стихаша новкъостал дора поэта ший дешархошта кхы а чӀоагӀагӀа гарга ласта, дегӀал гӀо. Царех я «Теша», «Гостинице», «Харбаз мо» яха а, кхыйола а стихаш.

* * *

Муталиев Шовхала Хьаж-Бийкар ваьв 1910 шера Эккажкъонгий-Юрта ахархо-

чун цлагла 1924-гича шера деша волаვენ-
нав из, хлаьта 1926 шера Глалглай педаго-
гически техникуме деша вахав.

1930 шера длаийцав Муталиев глалглай
литературни обществе. 1934 шера денз
1944 шу даллалца Нохч-Глалглай йоазон-
хой Союза правлене член хиннав из. Нохч-
Глалглай республика юха меттаоттаяьчул
тлехьагла, йоазонхой Союза правлене член
а литконсультант а хиннав Муталиев
Хьаж-Бийкар.

1957 шера Москверча лакхехьарча кур-
сашка деша ваха, уж чакхйоах цо. 1958
шера декабрь бетта хиннача РСФСР-а йоа-
зонхой хьалхарча съезде дакъа а лоац цо,
делегат волаш.

1964 шера халача лазарах ла Муталиев
Шовхала Хьаж-Бийкар.

Доккха да глалглай советски литература
дегладара, цун тайп-тайпара жанраш тах-
кара, керда формаш гучаяхара, литератур-
ни мотт кхы а бляьхбара Муталиева даь
глулакх. Шийггара стихаш язъяь ца деш,
тлехдика переводаш а яьй поэта. Цо эрсий
метталара глалглай меттала яьхай А. С.
Пушкина, М. Ю. Лермонтова, А. Н. Не-
красова, В. В. Маяковске, иштта кхы а
цли хезза болча эрсий а советский а йоа-
зонхой произведенш. Хьаж-Бийкара эрсий
метталара яьккха А. С. Пушкина «Іан сай-
ре» яха стихотворени, из язъяьр эрсе а
воацаш, глалгла волаш санна атта еш вай.

Массахана боккха пайда эцаш хиннав
Шовхала Хьаж-Бийкар халкъа багахбув-
цамах. Багахбувцамгара Іомалора из, де-

шай мах бе, керда поэтически образаш
хьакхолла, наьна мотт шаьрра лебе. Из
цунна тӀехдика карагӀдувлаш хиннилга та-
хан вайна гуш да. Цун поэтически а про-
заически а произведенеш хьайийллача.

Нах, малх, вахар дезаш, шийна а ший
халкъа а доккха ираз денна йола парти,
адамий вахар хозадеш бола машар, дотта-
гӀал, сага йоацаш мегаргйоаца кортаму-
къале хестаеш вахар Муталиев Хьаж-Бий-
кар вайна юкъе.

Нохч-ГӀалгӀай книжни издательствос
арахецача хьалхарча тома юкъе гӀоргья
йовзаш ярел совгӀа, хьалха кепатоханза
йола «Жагун дувцар» яха берашта язъь
поэма а, массехк стихотворени а.

ЛоархӀам баь варгвоацаш боккха болх
дӀабихьар поэта Муталиева гӀалгӀай лите-
ратура керда тӀехье кхееш, цар профессио-
нальни говзал гоаеш. Цхьаккха шеко йоа-
цаш ала мегаргда 1930, 1937 шерашка денз
гӀалгӀай художественни литература на юкъе
венавац цхьаккха а поэт, цхьаккха а про-
заик, Муталиева новкъостал доацаш, цо
кулгал ца деш венавац аьнна. Из масса-
за воккхийвеш хулар, дог гӀоздувлаш ху-
лар шийла къонагӀа болча новкъосташа
творчестве доахаш долча толамах.

Керттерча даькъе Муталиева творчества
мах латт бӀаьш, эзараш болча кегирхошта
хадданза коммунистически кхетам луш из
дукхача шерашка хьадена хиларца. Бакъ-
да, цунца халаш, чакхдоалаш дац поэта
творчествона хьалхишка латташ хинна а
латташ дола а декхар. Гуш да, идейни

боккха чулоацам болаш хилара тарра, художественни йоккхача говзалца язъяь хилара тарра цун поэтический прозаический произведенеш дIахо а дуккхача шерашка адамашта эстетически салоIам телаш, кердачунна, гIозачунна уж гIахьехаш яхаргхилар.

*Ахьмад Ведзигев.
Саид Чахкиев.*

СТІХІШ

Сона лоаллах, гаьна воацаш,
Цхьа говр йоацар биъ ког белла,
Хьайба доалахь ший а доацаш
Вахар Ахьмад миска, tella.

Ахьмад хьалха, блаьсти яьлча,
Таьлгаш, довкъаш хIувзол вацар.
Ишта хIана дар из аьлча,
Цхьоал кхы паргIате луш яцар...

Ахьмад дагахь вела къежаш,
Гота ваха кийчлуш воалл.
Колхозера вахар дезаш,
Цо дог дела даьле оал:

«Цхьоал аз дукха Iийшаь яле а,
Колхозе Iувша езаргьяц,
МоастагIаша цох дувце а,
Цига мара са дуне дац...

Хьалха гIаныхь мел ца дайнар
ХIанз сомах са мехка гу.
Вахар хозде эшаш мел дар
Оаха тхоашта Iалашду»...

Хьалхара колхоз вIашагIьелла
Хьалхар шераш!
Цар из бирсал
Са бIаргашка латташ я.
Юхь тIа баьнна
Цхьа чо боацаш

Партех тешаш,
Воккха хинна,
Цига хъйзаъ со се ва.

Вайна дагадоагIа
ГIайний къар ца далар,
Цар харшаша
Духъал тувсар
Къаьна йоархI.
Вахара декхарий •
Дозал довза валар
Цу деношка
Доладеннарг дего лоархI.

Къонал,
Турпала боларца
Ший ког лувзаш,
Къаьнача дохкама
Духъал увтташ яр.
Къонала никъ бехка
Герташ бар кулакаш,—
Унзарваккха кхувсаш
Цар тополгаш яр.

Бакъда,
Леннина турмалца
Гаьне лувцаш,
ЦIиймергий дегашта
Тувсаш дира тух,
Партес ший никъ кхихъар,
Наьха бала болаш,
Наьха духъа
ЧIоагIа йоаллайир бе урх.

Цудухъ
Тахан хьо длаэттай
Деггюз хиinna,
Из кхыметтел
МоастагIашта а гуш да хIанз.
Дунен букъ тIа
Къег хъа байракх,
Малх ше санна,
Хъай Иийне доттагIий
Камаьрша чуувз.

Къахъегама даьхен чоагIал
Таханенца сона хоз.
Къовсам — из я даьхен майрал,
Къовсам — из да мерза модз.

Денгар-денга дукхагI, вахар,
Хьогар деха дог са доагIа.
Хьона дала сайгар доагIар
Низ а сона боагIа дерIа.

Вахар, хьох са бIарг бизача,
Вахар, хьо ма вахар дацар,
Доагаш, къувсам хьо ца хилча,
Дог, хьо сен эш сона хацар.

Таханарча дено сона
Уйлаш перол хьалхайоах.
«Ираз тIемца даккхал
Хъайна», —
Таханено сога йоах.

Исторес ше новкъа яъха,
Заман талгIеш етталу.
Дунен революцен даъхе,
ХIахъий, се аз хъона лу!

Нанас даъ ков дезар дехе,
Цунна лоацца аз жоп лу:
Даъ ков лоархI аз — дунен
Даъхе,
Воша — коммунизман фу».

Таханарча ден къовсамца
Ираз, вахар сона гу.
Къона денош, къона шераш,
Сай даъхенна аз шо лу!

Долле, долле, къона денош!
Латаш, доагаш дигал вай,
Даъхен байракх лакха лелош,
Массаз къона доллел шоай!

Со вода майданах
Шорт-шорто гIа боахаш,
Январа из шелал
Когашта кIал цIувзаш.

Бирсача сабарах
Дизаъ латт из каша,
Беш кодам балъамаш
Лазаъча къамаша.

ГIайгIане уйлаех
Бизаъ ба са корта,

Дуненга беш кодам,
Дувхъаш мо хет лаьтта.

Из баьчча венна ди,
Дага да из вайна,
Дуненца йир гIайгIа
Кавказо цу хана.

Уж денош дIанхаьд,
Денна тIехь ди додаш,
Цо яьча цун партес
Цун новкъа мохк кхувлаш.

Леннина хьисапе
Ю дунен цо уйла,
Исторес юви цунга
Ший бочагI йоа къайле.

Гу цунна Леннина
Гуш хинна из гаьне,
Къахьегамхой дунен
Мукъален из кхоане.

Цун бе доалл адамий
Мукъален из дIоагIа.
Хьо тIаккха дIаяла,
Керара ва гIайгIа!

О, шелал ма цIувза,
О, лаьтта ма дувхъа,—
Вай парти латт чIоагIа
Адамий ва духъа!

Яц са юрта со ца кхоачаш
Цхьаккха бечо, цхьаккха карт...
Ер я ворхIар волаш, йоагаш,
Са дог унзардаьха юрт.

Ер я ткъесталагIча шера
(Из шу вайна дага хурд),
Юрта йнсте, кашмий ара
Майра кIантий лийгаь юрт.

Човнаш яьхай са юрт бахьан
Юхь тIа кIай чеш даьнначо,
Тахне бахьан согар тахан
МагIабаьрче йоагIачо.

Моаршал хилда, ка ца агаш,
Окопа чу ваьгIачоа,
Берий, истий дог ца кхардаш,
Са юрт бахьан лийтачоа.

Сийле хийла, доастам боацаш,
Моарой дегаш нйдаьрний,—
Моарош тIем тIа накъа боахаш,
Нуврий лийташ лийцарний!

ЦIаккха сийле ма йожийла
ТIема poste лийгарний, —
Истий, бераш дуташ шийла,
КIайчар кулгех байнарний!

Сийлен фос я, йохаргIоацаш,
Даьша вайна йитаь фос,
Даьхе яхаш цIи а йолаш,—
Маьлха санна леп цун бос.

Са юртара соца дабраш,
Тахан кьона долаш шоаш,
Даьй баларо хоздаь шераш
Керза ма доадолда оаш!

Хьачуваьлар,
Хьаьша хинна,
Из са цIагIа,
ДIадахача са даьй деной
Дийна теш.
Цунна шаьра,
Тахан санна,
ДагадоагIа
Ше со хьийста,
Доккхий мекхаш
Хьувзадеш.
Со вар зIамга.
Са шерашта
Моттар хIаьта,
Доккха дуне
Цхьан вежарех
Дизаь латт.
Со цецвувлар:
Шоайла вIашагI
ХIана летал
БоккхагIбараш,
Хьажаяукье
Бехкаш шод?

Из дар,
Бераш, истий
Унзарбоахаш хинна,
Эрсий мехка

СА ХЬАЬША

ТУРИ ТСКАЯ БАЗА

БЕНОЙ

1974

26

Классаш товсаенна шу,—
Из дар
Лоам чу,
Ленин воай да волга хайна,
Цун хъехамца
МоастагІий вай
Аьта шу.

Из дар,
Блаышерашка
Адам Іийдарашкар,—
Са ханархой! —
Вайна дуне даьккха шу...
ТкъесталагІча,
Цу халача
Шера мухьар
Тахан сона
Укх сай хьаьшан
Юхь тІа гу...
Хьачуваьлар,
Хьаьша хинна,
Из са цІагІа,
Цу бирсача
Шера деной
Дийна теш.
Цу шерашка санна,
Ва из кадай, чІоагІа,
Мекхаш кьона хьувзадеш.
Бакьда, гуш да:
Діадахача
Цу шераша
Бихьаб цунцар
Ца бахьанза
Ца Іа ннз.
Юкь-юкье цун

Кіайденнача
Можа чеша
ДоагІаш дех
ЗіамагІал
Аз делга хІанз.

.
.

Жи, хьалвала,
МагІе хьа я
Укх вай цІагІа!
Хьона
Дегза ма хеталда
Ер са шу...
Сона,
Тахан санна,
Шаьра дагадоагІа
Кіайбарашкар
Іа сай бокъо
Яьха шу.

Снийсарар из сайра
МоллагI мо сайра яр,
Снийсарча цу сарахь
Мохк гIирсах боаллаш бар.

Из Серго кхийстача,
ЦIе байракх айяьча
Кавказан лоамашка,
Боамби мо, кIай лесташ,
Лоа уллар бовхьашка.

Цу доазон бIоагIашка,
БIарг сийрда ший боахаш,
Ха латтар, моастагIчун
Из кога шарх лувцаш.

Цу фордий хиш тIа да,
ЦIе байракх кьегаш,
Советски уж кемаш
Дар долхаш, кIай кIур беш.

Цу Iаьржча фордагар
ГIинбухе кхаччалца
Ший гIирсах мохк боаллар
Турпала хьинарца.

Снийсара из сайра
МоллагI мо сайра яр,
Снийсарча цу сарахь
Вай делаш, ловзаш дар.

Цхьабакъда, вай Iуйре
ГIайгIанах йизаь я,
Из вонне во кхаа
Iуйранца хозаш ба:

Цу Москва городе
Сацаьд цун доккха дог,—
Дахаргдац, декаргдац
Из Сергой майра дог.

Гоздаьнна, дог делаш,
Долалуш дар вай ди.
Къахъегаш, кӀаьд ца луш
Хоздора вай воай ди.

Цхьаннена ховш дацар,
Цун валар гарга дий,
БӀехача уйлашца
Из цунна тӀахьувзий,

Гоздаьнна дегаш цо
Валарца човхоргдий,
Феврала Iуйранца
Из во кхаъ кхоачаргбий.

Са мехка дагадар,
Са наха дагадар...
Шоай шун тӀа из гулга
ГӀалгӀашта дагадар.

Из Серго кхийстаьча,
ЦӀе байракх айяьча
Кавказан лоамашка
Из доккха таьзет улл
Лоамарой ценошка.

Цу форда хиш тӀа да,
ЦӀе байракх къегаеш,
Советски уж кемаш
Долхаш да, кодам беш.

Ши дуне декъача
Цу доазон боаглашка
Вай ха латт, лаърж делла,
Йизавча топашца.

Клай можмаш йолчаргар
Берашка кхаччалца
Боккхача мехко йоах
Юкърча уйланца:

— Хьо алла, тха Серго,
Тхо турпал балхах доахк,—
Ленна хъаькълца
Га боахаш ба хъа мохк.

Болата га боахаш,
Из майра длагоргба,—
Турпалхой дегашка
Хьо массаж вахаргва.

ДУВ

Мехко тахан бу ший кодам,
Мехка таьзет лаържа да.
Мехка бларгех лега тладам,
Маьрний, хьона унзар ба.

Таьзет да-кха тахан доккха,
Веннав алар дега лац,
Дега белхам арабаккха
Дешаш тахан лаха хац.

Тахан перо лелац сона,
Шийла кхера дег чу къувл.
Ялх ден, ялх бус наб са дайна,
Мехко ший во! каша вулл.

Сацаб вайцар, боагарг боацаш,
Дикаг!чарех дикаг! сий.
Эглазлоно пхаьнаш увзаш,
В!ашкаух-кха хьо, са бий!

Эттад баьччан каш т!а адам,
Баьччан каш т!а кодам беш.
Гийла хоз-кха мерзий узам,
Маьлхар я-кха лекха йиш.

Гургвац Киров заводашта,
Гургьяц цунна кхехка цех.
Мехка магац во!ах къаста,—
Турбай оазаш маьлхар !ех.

Киров, хьажал, хьажал сога,
Дог со г!айг!ах дизаь лув:
Хьо мо даьхе бахьан ваха
Буь аз хьона дег т!ар дув!

Болхлой классо бу ший кодам,
Классан таьзет !аьржа да.
Классан б!аргех лега т!адам,
Маьрий, хьона унзар ба.

Озабезам беш яц Южал:
Кхел цо массаз унзар ю.
ЛархІац классал, лархІац
хъабкъал, —
Тіоамар меттахъ кховдаю.

Вийяхарго, мугІарашкар
Оззаваъ из водавир.
Со таъзета велхаш вацар,
Бакъда, дег чу нигат дир:

Зоврабика сибат, дезаш,
Данм духъал латтаргда, —
Тахан-тховсар ше ла яхаш —
Посте латтар дувцаргда.

Бокомбаев Джоомарт
дагавеха

Эзар версташ йоахаш,
Гаьнар веча,
Хъа сийнача городе
Весса ваьлча, —
— Мичав доттагІ? — аьнна,
Лийхар,
Хьийжар, —
Улицашка ваьнна,
Яьхар,
Хийттар.
Хъа мел хозар ийрча:

— Вац из, — йоахар.
— Мишта?
Из фуд? — аьлча, —
— Вац из — салар.

Кхетадора наха,
Аз из мишта хетт, —
Бакъдар ала яхаш,
Со тla хlана гlерт.

Дего яха-м йоахар:
— Дlахо сенна ях?
Гой, lа хаттар дича,
Гlайгlе хула нах!..
Къахъа кхаа баккха
Сага хала да.
Сенна хетт lа тlаккха
Наха lаткъаш дар?
Аз кхы хаттар динзар:
Деррига а хайр.
Улица тlа, бронзе вийрза,
Латташ доттагl вайр.
Дувца — лувш валаре —
Тхо шиъ долаш вар:
Москва. Цlе майдане...
Цхъана дешар дар...
Уйлаш ухаш гаъна,
Дийца дукха дар,—
Студентий сомех мийнна
Масса чхъагlар дар...
Хиннар дийца дlаъха,
Кхы шо гоаде лац.
Кхы гургвац из, яъха,
Гlайгlа гlетто лац.
Хьо хъай мехка везаш,

ХIара дег чу вах,—
 Хьона баркал яхаш
 Ба хьо кхеваь нах,
 Из хьай къонал керза
 Йоа ца еш хьо ваьхандаь,
 Из хьа дош Iммерза
 Хьа лоамашка кхестандаь.
 Сogar салам хьона,
 ДоттагI Джоомарт!
 Днийна волаш санна,
 Хоз хьа дега гарт.

Масса машини, новкъа яьнна,
 КIай кIур тувсаш, сиха йода,
 Тахан со а, дог гIоздаьнна,
 Дешар деша Москве вода.
 Дукха дезаш дола лоамаш
 Сона къайладоалаш доагIа.
 Вод со, шоана гаьна воалаш,
 БIоагIан тIехьа буташ бIоагIа.
 Лоамаш, шоана Iаьржа денош
 БIарга тхьовра дукха дайнад.
 Лоаман наха шо теш долаш
 Хало, низбар массагI лайнад.
 Машин хелла шоай бIаргашца
 Накъа яьха да шо, лоамаш.
 Маьлханерча йовхьамашца
 Зувр оаш хьалха е адамаш.
 Гаьна даьннад маьлхар шераш,—
 Лоамаш тахан къонлуш доагIа:
 Къахьегаман лоаман къонгаш
 Кура-майра укх тIа багIа.

Цыган, жугте, эрсе, хIире
 Укх тIа багIа цалаш хинна.
 Революци, хьо ецаре,
 Тхо хургдацар вежрий санна.
 Йод хьо, машин, гаьна йоалаш,
 БIoагIан тIехьа буташ бIoагIа.
 Вуг укхо со, гарга кхувлаш,
 Вахар диллар сона хьеха,
 Илман овлаш лувца оалаш,
 Ioамо аьшк мо чIoагIа ваха.
 Дунен бIаргаш шийгахь увзаш,
 Илмах йиза йолча Москве
 Вуг укхо со, гаьна воахаш,
 Кер са Илмах бузабе.

Эрсий йоI, хьо, белам дег чу
 къувлаш,
 Са кийнагахь во ма хьежа.
 Сабар!
 Хазал са оаз.
 Шек ца ювлаш,
 Са гергача кийнах теша!

Зовзал яллац укх са кийнах:
 Лоам чу
 Кхийнай
 «Морхий наькхах якхаш».
 Денал, хьаькъал вIашагIтоха енай,
 Бокъо шийна тIемца йоахаш.
 Да хьай воккха инженер ва яхаш,
 Сона курлаш Ia ма йойла.

ТЕША

Москве хье яр, хьалкхер
хьалхадоахаш,
Тахан сонта хьо ма ювла!

Дулах, дарцах, молхах чо ца
талхаш,
Халонех чакх са ер йийннай,
Мехка байракх тлемца
хьалхайоахаш,
Парти кхайка
Москве енай.

Ткъо шу гаргга зама яьлар
Укх метро чу со ца воалаш,
Бакъда, тахан со чуваьлар
Озавенна, айхье волаш.

Вацар лагIай оамал йовзаш,
Ше-шегIа цар ду тайжа болар,
БIаргах хин тIадамаш доахаш,
Лавттан кIал да вагон адар.

Со зувш вола москвич ваьлар
ТIехтохаме хьежа сога.
Цунна ховш ца хила мегар
Укхаз аз а бIарг бийтталга;

Аз ер вагон хелла дагахь
Се вол-волча хийхка йолга,
Ер гIирс беча, ткъо шу хьалхагI,
Бел бе яьлла со се волга.

Цунах курал е аз яхац,
Шуга хам бе ала валлац,—
Бакъда, айса хъацар дахар,
КӀирандийнахъ укхаз адар
Лочкъол эздел дегӀах даллац.

Тамашийна тамаше да
ЙоӀо яхар:
— Дац дӀаязвеш
Командировках ца венар.

Блаъха никъ баъ,
Москве весса
ХӀанз со ваълча,
Са са, са дог
Укх городах доаллаш хилча...

Цкъарачоа со
Лоацавелча санна висар,
Уж цун дешаш
Са лергашта хозаш дацар.

Са дог доахо кхача телар
Москва хилча,
Вижар-гӀаттар
Дагахъ укх тхов кӀал са хилча,—

Фу мот ба укх йоӀо бувцар?
Пхи ди даккха
Со дӀаязве йиш яц
Мишта оал цо тӀаккха!

Вахар-текъар
Москве доацаш со вале а,
Арен миho
Хъатарверзаваъ вале а,

Ховлда цунна
Кхашкар викал
Ше мо чоагIа москвич волга,
Хъатарвийрзаър —
Москвах къоахко йиш йоацилга.

ТIаккха цунна
Ший хозалах тоам ма бацар,
ТIаккха сога
КIома дувца доагIаш дацар.

Идрисага

■ Москвен бийса сийрдаяьккха,
Тхо шиъ хьоца наькъах ваьккха,
Метро чура тIа хьо яьлар.
Соцаделар, амагIдаьнна...
Малхар йоаца тамаш хинна,
Улув гIолла тIех хьо тиллар.

Хьона-м хацар,
Хьона из ха йиш а яцар,
АмагIваьнна,
Цец а ваьнна,
Тхо шиъ хъайга хьежаш волга,—

Хъай хозалца,
Хъай боларца
Комсомольски цу шерашка
Тхо шиъ юхакхувлаш,
ЙиИий болар Іайха хьолга.

Сийле хьона, даим яха кьонал!
Кьоанал кьонъю,
Вахар мерзду,
Болар дайду йиИий кьонал!
Дего кхайко хьона
Латаргдола
Сийрда-сийлахь баркал!

Кулбужев Тарханага

Нагахь санна
Хебалуча мордий
ГІайГІа еш со хуле,—
Хъайна
Къа ма лоацалда Іа:
«УнахцІена вац», — аьле.
ХІамма а дац из,
Со вахара морзалонах
Визар мара,—
Коммунизман кхоана
КІай чо боацаш
Воссар сона ловлга мара.

Іуйре кхайкаш, хоатташ йоагІа:
 — Хьа ка сенах йоалл?
 Укх доккхача вай дунен чу
 Сенна ду Іа доал?
 Іуйре кхайкам
 Телаш йоагІа:
 Вижа мишта улл?
 — Белаш, белхаш— мишта бол-теш
 Хьогар тіема мул?
 Голий хьона, — йоах цо сога,—
 Кхехка класса тіом?
 Цигахь царна біарга лелха
 Боага молха дом?
 Са да лоацца цунна дала
 Тіем тіа кийчдаь жоп:
 — Къаьга хургья, йнза хургья
 Сogar классан топ.
 Соца массаз бахаш хургба
 Партес хьеха барт,—
 Вежарашта аз из тергба,
 Доазон тедаш карт.
 Сай даьхенах біу боларо
 ГІайгІа йошаяь,
 Посте хургда долха шераш:
 Шовзткъа, кховзткъа, біаь.

Къона ханаш!
 Къона шераш!
 Ги а белла
 Заман мухь,
 Шуца вахаш,

Шуца велаш,
Шуца тахан
Аз дІакхухъ.

Маълхах йІовхал
Йоаллаш санна,
ВахарагІа
Майрал йоалл.
Безаме хет
Буаш вайна
ЦІийбеннача
Хана боал...

Къонал къалуш,
Къоанал йоагІаш,
Хувцалуш
ДІайода ха.
Истореца гаъне лувцаш,
Майра
Боахаргба аз гІа.
ДоагІаргда-кха
Аьнна валар,
Ка са
ЦІаккха агаргъяц,

Вахаргара
Сайна доагІар
Хьадаккханза
Со гІоргвац.
Дог са
Детталуча хана
Къа со
ЦІаккха лург ма вац.
Шерий къонал
(Мотт-кха сона)

Дега кьоналах
Лургьяц.

Молха доацаш
Дег тIа сона
Таханено
Ергьяц чов.
Бакъда,
Капиталах вайна
Классан гIайгIа
Кер чу Iов.

Болхлой класс,
Эзарнешца
Со хьа кьонгех
Цхьа воI хул.
Цудухь
Аз кхухь сай кьоналца
Сайна боагIа
ГIирса мул.
Дегах
Дулха хьоаса боахаш,
ХIара мугI аз
Низкъал бу.
Дега кхача
Хьона телаш,
КIеззиг мукъагI
ВоIал ду.

Кьонал!
Екалу хьо майра.
Из дешашца
Ала хац.
Хьо аз хувца
Даьхе мара

Лавттан букъ тіа
Хіама дац.

Доагаш хьежа
Йиіа біаргаш,
Шо а цун даїй хург ма дац.
Се кхеваьча
Сай даьхенца
Мара кура со ма вац.
Зама — кьона,
Со ва — кьона.
Ги а белла
Заман мухь,
Сай Даьхено
Низ а бенна,
Сай шерашца
Аз дІакхухь!

Посте чоагІлуш йоагІа
Ер вай кьонал,—
Гоамал,
Безам
Вайца шортта да.
МоастагІашта етт вай
Кхехка гоамал,
БІайха безам,—
Всжарашта ба.

Уж шиь ба вай
Дегаш доахо кхача.
Царца воаш вай
Доккхий ду.

Хала хургдац вайна
Царца ача
Из моастагІех
Юхедиса мІаде у.

Тахан хъайна
Наькха улго йІовхал —
Дего ма ех —
Шортта лоаттаеш,
Саькхача бІаргашца
ГаьнагІ хъежал,
Даьхен гІулакх
ШерагІ доаржадеш.

Ер са даь-дас
Жа шур мийнна
Дахчан кад,
Дахчан заман
Викал хинна,
Маьлхарбаха,
Бос дІаластаь,
Сона хьалхашка латт.
Баьб хьо даь-дас
Хьекхаш
Хьун гударгах
Дахчан заман
Аьшка гам.
Дайзад хьона
Бикет-аьли,
Мурада дукъ,
Галай лоам.
Хьунца, лоамца
Наькъаш деш,

Лоамарочоа
ПхьегІа хинна,
Мажар санна,
ТІехкарах
Хьо хьийрчаб,
ГІаьзе-коага
Жа шур мелаш,
КІезиг-дукха
Аз а хьо лелабаьб.
Хьеха заман
Дахчан кад!
Тахан хьогар —
Мух ма елахь! —
ПхьегІашлоатторг
ДІаяьккхай
Ингалех баьчо,—
Коммунизман
Карта лардах
Болат, металл
Дохийташ,
Болата мохк
Ший чІоагІалца
Иразагар
Иразага кхувлачо.
Ва хьо тахан
Къаьнача деной
Вахар зийна,
Мотт ца бувца
ДІаяхача заман теш.
Бакъда,
Аьшка гамо
ГІоргІа даьха
Шувнаш хьа зувш,
Даьй вахарах
БІарчча томаш

Аз ма еш.
Революцен
Тока сийгаш
Даьх йисача
Укх воай юртий
Коашка, кхуврча
Сегадаьнна вайна гу.
ДІа а этга,
Хьай фусаме
Дахачунах
Лекцеш еша
Моттиг хьона
Цо лург,
Музеянна
Аз хьо лу.
Хьай замалахь
Хьайла дикагІ
Лоамарочоа
ПхьегІа яла
Паччахьанна
Ца хайнилга
Іа дІадувцар
Сона эш.
Тахан нттарбаьннарашта,
Берте хье ца кхихьарашта,
ГІоргІа шувнаш
Хьай дІахьувкхаш,
Ел хьай тахан
Большевикий агитацеш,

Бирса дессар, чоалпаш хьерцаш,
 Басилга ціел тела Іа.
 КІай юврагі ба, баържа уллаш,
 Ерриг аре лаьца діа.

Чоалпан тіехь чоалпа лего
 Бога йийрзаь сигале,
 КІай нускал мо, тахан сога
 Корах чухьеж моаршале.

ЧІоагІдеш ціенцара са хьоашал,
 Сийгаш тувсаш кхаьча Іа,
 Са болх бувцаш санна даькъл,
 Біаргаш согахь чукхоаб Іа.

ДІа-са етташ корагаргаш,
 Бетташ шийла, биткѡа мухь,
 Ба са корах хѡачугІерташ
 Аз юхь ца ю из Іан мух.

БІаьсти йоІ мо хоза, ховха
 Лепаш лаьтта Іажий беш,
 Латт аз кІо ца беча миho
 Шийна ма тов чувхаеш.

Цкѡаза шолжа атагі баьле,
 Чуда урагі хѡо цо кІеж.
 Вѡла!

ДІайха дийхе волле,
 Когсоалозаш вайга хьеж.

Соалоз шув тіар масса хехкаш,
 Михга дийхье доагІа вай...
 Лай чоалпаша йІовхал телаш,
 Михга дог-са мукѡадоалаш,
 Хул со араваьлча Іай.

Хоза хул тха юрта бѣаьсти,
Сурат хозагІ го йиш яц.
Тхаяраш мо охкаенна
Бешамаш кхы цхъаькхаш яц.

Корка зиза тега гаьнаш
Гаьннар хьежча хьона гу.
Улув гІолла тІехвоалачо
КІеззиг мукъагІ сабар ду.

Ахка доагІа кхы а хозагІ,
Зиза даьтІе, сом тІабоал.
Іунал даьчоа тІаккха цунах
Дега боккха бекхам боал.

ЦІе бос лепа Іажаш, кхораш
Гаьнех листта охкалу, —
Наькъахо цар, моаршал хавтте,
Шоай Іийне чуозаву.

Сомий беша Іунал деш вар
Ший са цунах доаллаш ва.
Сом могабеш ле хьо воале,
Из сарралца вагІаргва.

Бакъда, сом хьо лоархІаш веце,
Болх даьлага хьа бар ба, —
Бешлелочун хабар хьоцар
ТІаккха лоаца хадаргда.

Ер вай Іабла юрто цІаккха
Доал де хержаъ вац,
Бакъда, цул шиш болаш цхъаькха
Укх тІа юрта вац.

Хъаким вале, воша вале,
Цунна бе из вац.
Нагахъ болх цун эсал бале,
Бе къахетам бац.

Гулакх эсал лелаш хуле,
Іаса ийе воалл,—
Іаьлий Іаса ийлуш яле,
Бегаш гаьна боалл.

Тха колхозе — миччахъа а —
Талха хъовзе болх,
Колхозхой а хъакимаш а
Чехка оарцагІ болх.

Бакъда, массарел а хъалхагІ
Цига Іабла хул,
Іаьлас оагаьйча Іасах
Наха шиш а хул.

Тха колхоза болх мел болча
Цун бІарг саькха ба;
Іабла воагІаш бІаргавайча,
Нах озалуш ба.

Човхам беш ва бе безача,
Бакъда, хъеха ва,
Болх Іа дег тІар белга хайча,
Из хъа гІонча ва.

Тѣра кхосс цо маъша чокхи,
Кулгаш долалу, —
Мишта дергда ше дѣахъекхе,
Ха ловр кхетаву.

Цхъанакх ловзаш бераш доакхе,
Цигга сабар ду, —
Боккхийчарца санна чехка
Хабар доладу.

Нагахь гѣулакх сарахь хуле,
Бувца фаълг а ба, —
Іаълий багах арабоале,
Фаълг берашка ба.

Цкъа хазаъчоа бицлургболаш
Цхъа фаълг бийца вац,
Цкъа ше бийцар юхабувцаш,
Хъа ха йоаеш вац.

Мехкарашта тѣанийсвелча,
Эздел леладу,
Бакъда, жеро бѣаргаяйча,
Бегилг тохаш ва.

Ловзар отте, цунга кхоачар
Эггар хъалхар бѣал;
Кадай ваъле, тоадий болар,
Іаъла халха воалл.

Хѣанз вай вувцар цхъанне цѣаккха
Доал де харжаъ вац,
Бакъда, цул шиш болаш цхъаъккха
Укх тха юрта вац.

Толамашка вай длаглерте,
Доацаш дусаргдац,
Иштта кьоано волча юрта
Беркат эшаргдац.

Цу дийнахъа
Вай укх беша маърша даглар,
Маърша доаглар вайна
Хлара доагла ди.
Из кIуранди
Массанешта дагадоагла,
Адамий дог
Човхадаъ из бирса ди.

Блеха кхаа
Лергех кхийтар:
КIур ба глетташ.
ТIаккха
Салтий тIехкаро юкъ озайир.
ТIом ца бийзараша
ТIом хьоабаъраш,
Тийшарг мерех боаккхаш,
Гора оттабир.

Тахан юха а
Маърша ухаш да вай денош.
Дагарбича,
Цалаш вайца боацаш ба.
Голаш гаъна ядийсай цар,
Бакъда, синош
Укх вай беша
Хлара гIанца дахаш да.

Даъхе!
Даъхе!
Везаш сона
Кіезга хыйкхабац Іа накха;
Боча хъесташ, нанас санна,
Кхевеш моастагІашта саькха.

Сийрдадаъхад Іа са біаргаш,
Са дог Іоамош ха тІа латта,
Лораделахъ, сога яхаш,
ЦІий меладеш хъаьндаъ лаьтта.

Тахан укх вай лаьтта унзар
Доага даша даьннад лега.
ВорхІ шу хьалха айса аьннар
Аз ма аьлар ер ди дага;

«Нагахъ новкъа кІор лаьгІбенна,
Гитлерашта товр цох хинна,
Яй, хьо соцо моастагІ воле,—
Вац со хъа воІ, ка са аге,
Дахчан меттел цу чу вага
Кийча ва со!» — аз ца оале.

Хьовзадаъраш ба фашисташ,
Шоай тийшаболх, хьалха тувсаш.
Ши никъ тоссабеннаб вІашний.
Шийца яхъаш Іаьржа бийса,
Вай Даъхен тІа ваьннав бирса
Вай ца кхайка даьра «хъаьша».

Партес доал деш долча лаятта,
Новкъост, аьшк мо хьо дIаотта!
Iайха хьайга хаттар делахь:
Фуд аз мехка ду новкъостал
ЧIоагIа йий-те хьо, са гоамал,
Укх боккхача тIема дийнахь?

Хьайга Iа из хаттар делахь,
Зехьа цкъа са ма даккхалахь, ---
Кхоачо ергья вай цу «хьаьша».
Молха шун тIа цIера кIоаг чу
Iожалах кьург ше ца бича,
Вузаргволаш вац из «хьаьша».

ХIаа!
Хинна белам беддаб
КIантий юхь тIар.
Тахан кIантий
Аьшках бича
Санна ба.
Ловзар дац из
Бомбаш легар,
Доазув тедар.
Тахан царна
Духьал латар —
Сийлахь-доккха
Декхар да.
Кхаьчар из ди...
Сатем байна,
Ший шок етташ,
Аратекхаб бIехал,

АРАТЕКХАБ БIЕХАЛ

Дохъаж доаржаде.
Цудухъ доахк вай
Из текхача
Молха хьерцаш,
ХІара гарзилг
Товний хьиспе
Ерзае.
Аранйккхаб
Гитлер — бІехал,
Сих каетташ,
Бала тувсаш,
Текхадеш
Ший лихъан цІог.
Цудухъ вай мохк
Духъал эттаб
Цунах латаш,
Укх вай лаьтта
Цунна тарбаъ
Молха кІоаг.
Вайта!
Вай оттаргдац
Саца аьнна
Деха.
Бомба!
Маркъилг!
Из да
Цунна доагІа дош.
Бокъон духъа
Болат хинна
Латта даьхе,—
Из да цунна
Каша доаккхаргдола
Дош!

■ Вахара никъ ба
Геттара бІаьха.
Из никъ—муш бац:
Цкъаза вожар хул.
Цхъачун низ кхоач
Дийнахъ шеррал ваха,
Цхъачоа саррахъ
Къамарге шод къувл.

Хьо вар
Чаме хъай мул кхухъаш
воаллаш,
Бакъда, цІаьхха
Хьона кхийтар, вожавеш.
ХІаьта вежар хул
ГІонга сатувсаш,
Сатувсилга —
Цунна са мо эш.

ТІаккха турпала белаж
Ера оарцагІ:
КІаьда, хъамсар
Цо хьо гІоттавир.
Хьона тувсавенна
Зовза моастагІ,
Хъа дог Іобош,
Къиза вожавир.
ТІаккха
Фу хала да хьона,
Алал,
Хъай чІир леха
Иштта оарц дарг хилча!

Шишха йоацча
Укх вай Даьхен тхов кІал
Ваххал ираз
Тахан хьайга деча!

Дикай кхаэх йизаь йоагІа
Біаьстан Іуйран сердало.
Елакьажал хІанз мукьагІа
Хьо, са дега ондало!

Діадаха Іа лаьттар діаьха,
Сатем байна хьийзар вай.
ДагадоагІий хьона Іайха
Яьха: — боагІаргбац из май?

Біаьсти янза ярг ца хилар
Сона шаьра ховш ма дар.
Хьо, ца тешаш, теІа лийлар,
Бакьда, ловш-ма хьо а яр.

Доале латташ болча маьлхо
Іан паччахьал дохадир,
Цунга хьежаш Іеча наха
Біаьсти юхайоалайир.

Вай дог хьоасташ яьржар ена
Хьийга Біаьстан сердало.
Цун мошалах йизал хьайна
Хьо, са дега ондало!

Вагон. Тахан со сай мехка
Лела сутар ваьнна вода.
Кјорда-м даьдар шераш лехка,
Бакьда, сабар навкъ тІа вода.
Ядал, зама! Іа со вигал,
Іа хьай сона хьай мотт хьеха.
Лоаца ца лур дего лувцал,
Уйло чу мел лоацар деха!
Безам ба са лоаца ала:
Дика мел дар вайна хилда.
Адам доахош бола ала
Вай дегашка кхесташ хилба!

Дац цун салам, хаттац моаршал,—
Къамаьл да цун йоаллаш морсал,
Дог цох эkkхал дегза ва.
Са назмаех дош ца хеташ,
ВоккхагІчо мо хьеха гІерташ,
Соца гІожа дувцаш ва.

Ла а дийгІар, са а кьийлар,
Из валлалца бІара а хьийжар...
Бакьда, сабар ца леш дац...
Цунца айса ца яь кІомал,
ХІанз а сайна мелла кьувлал,
Шуга ала могаш вац.

Лийта! цунна-м бовзаргбацар,
 Цун из бовза хъаькъал дацар,
 Дош лехара турпал чам.
 Мохк къонгашка кхайка баьлча,
 Дег тIар иллеш гIетташ волча
 Ираз долчоа бовз из чам!

Книжка довза волавеннар,
 Хъайгар мерздар даьлча санна,
 Ia хъай бе волл, айю къонал;
 Къамах валар башха доацаш,
 Эрсий камаьршал дIахедаш,
 Тела отт хьо цунна сердал.

Хьо гIалгIашта вала гIерташ,
 ВагIар мезал мерзагI хеташ,
 Клезга вийннавац со сеге
 Накха увттош Iуйран фега.

Ia дегашта тела кхача
 Лаьттан букъ тIа баржар аьлча,—
 Цу хъа бешар сом ца кхоаллаш
 Iaьржа-кIай вац го йиш йолаш.

Дукха вийцав гIалгIай меттал,
 Йийцай аз хъа гIийла къонал
 ГIийла баьхача сай наха,
 Цар дег чу хьо чIоагIагI воахо.

Ирзе кхаьчад хьога дакъа.
 Хьона тIабоагIача новкъа,
 Эзар бIаьсти енай, аьнна,
 Сага гургьяц буц тIаяьнна.

Ахкан дІайхача цу дийнахь,
 Малхо хьоа кхехкоча ханахь,
 Хьогало готваьвий хьо?
 Ваьв хьо. Хий а ийшад хьона.
 Мелла аьлча, хьай са санна.
 Аьттув болаш хилва хьо!

ТІаккха тІанисвелар гІувна,
 Духдувлача цу шовданна, —
 Хьай хьогал Іа йохайир.
 ГІув яьккхар Іа ваьхар белгал,
 ГІув яьккхачоа яьхар баркал,
 ГІув яьккхар Іа хеставир.

Баркал хьона! Іа из аьлча,
 Іа сай хьацара хам бича,
 Сайха турпал тарвелар.
 Бер деце а, хоаставича,
 Іа сай балха хьурмат дича,
 Са дог чІоагІа айделар.

Кег-мег кьайса,
 КІай-цІе аьнна,
 Мух Іа йича,
 ГІозача хьай деной
 Хам беш хьо ца хилча,
 Цох хьийгача даьна
 Дуккха дагадох...
 Еккьа алтаз
 Коч-хачена хьа ца кхоачаш,
 Массадолчих

Адам хыйга уж са ханаш,—
Іа мух йича,
Тахан юха а дагайох.

Нахъар маъчех
Кога тїелгаш арадувлаш,
Цхъацца нїбеш,
Айса когаш бїохбе гїерташ,
Іан замалахъ
Жега валлар дагадох.
ДегІ хьулдалла
Тхах баъ маша хъа ца кхоачаш,
Дунен Іилма
Іомадарна бокъо йоацаш,
Даъсса идда денош
Къувлаш дагадох.
Бусїоагорго къона бїаргаш
Бийсан мерцаш,
Іан замалахъ
Нане дїаъха фаългаш дувцаш,
Лерг дилла
Се ваьгІа ханаш дагайох.
Даксен ара
Оасара мул
Цїена кхухъаш,
Алмаз-кїиғ мо
Хъежош айса,
Чаме болаш,
Тите чура
Хикъург мелар дагадох.

Дезарах кхувргвац хьо,
Йоахар цо,
Алхха дезаш мара веце.
Бакъда, дезар хъа да,
Йоахар цо,
Вала санна тIакхувш вале.

Корта лазе,
Е анаша гергваъ вале,
Чехка тохалу вай,
«Лор воалаве», — аьле.
Вена лор хъаэттар.
Кулга пха цо лаьцар.
Хьийжар.
ТийIар.
Хийттар.
Юххера а аьлар:

— Верзаргва хьо,
Дийнахь кхозза молха мала.
ХIаман гIайгIа йоацаш,
ПаргIата а хила!
Даар-малар юхакходеш
Болх ма бе.
Цу тIа из а
Ший хан-ханнахъа
Нийсде!
Лора хъехам баьлар.
Ший бухь кхычахь биллар.
ТIаккха унхо метта,

БІнійг мо, кхозза кіалтлаваьлар:
— Баркал лора!
Вай цо яхар де ма деза,
Даар-малар цо ма яхха
Латта деза!
Бакъда,
Аллара из вацар духьал,—
Улларгвар из,
Дагадахка децаре,
Цадеш мел дисаьрий дукхал,
Кизга чу мо,
БІаргашка ца увтаре.

Лора дег тіар баркал алар
Декхар вай да.
Бакъда, сатем боаца дегаш
Дахаш хилда!

■ Лазаро діалаьца,
Воацаш дегла доалахь,
Московски больнице
Уллар со цхьан дийнахь,
Дагаухаш цхьацца,
Юхь тіа маьлхар волаш,
Сагот делча дувца
Вовзар-везар воацаш.
Дечох ваьнна метта
Вижаоча из ховргда,

Данм хаьнех бетта
Маха Iаткъаш хургба.
Дош мел доацар доагIа
Доккха хиле духьал...
Сармак санна чоагIа
TагIерт хьона Iожал.
Цаьхха духьал доагIа,
Дега къонал телаш,
Эггар хьалха Iайха
ЙоIа даьха барташ.
ДегI кIаьдденна, этта,
Вижачоа из ховргда.
Бакьда, из ха метта
Дувша ма дезалда.
Иштта сай лазарца
Цхьаь со метта воаллаш,
Ахьмада * оаз кхаьчар,
Эфирах чакхьоалаш.
Оазо цIа хьалдизар,
Чудоаладир лоамаш,
Хьа дог хьоасташ цIайзар
Пандара уж мерзаш,
Хьажа вера доттагI,
Сона вовзар-везар,
Са тхов кIал цхьан юккъагI
Са меттал оаз йийкар.
Со ва Iилман доттагI,
Къаьстта а лорий Iилман,
Йиш йоацаш кхы чоагIагI,
Хьийзаб уж со бахьан.
Со пхав лорага,
Лора никъ ба гIоза;

* Хамхоев Ахьмад.

Саг айпех ваккхарга
Йодаш я цун говзал.

Цхъабакъда, цо сона
ХІанз бехк ма буллалба,
Баркале вац аьнна,
Сох гІийбат ма долда.
Сай оаз лерге еча,
Сона лор везанзар,
ХІанад аз дІааьлча,
Лор ца теша гІертар.
Наьна оаз я боча,
Дега эш из дІоагІа—
Дарба мел долча
Дарбай из дІоагІа.

■ Наб-са дайна бийса
Сага ма ярг я,
Сага ма ярг,
Ше яьккхачоа йовзаргья.
Вовзаш волча
Наб-са довро хьувзош волча,
Из хьoadича
Юхь тІар бос дІабодаш волча
Са новкъосто
Сога аьлар латкъаш:
«Кхоллам чухъа
Дукха йоахк хоарцонаш.
Наб ца кхеташ

Метта керчаш
Йоаккха бийса
Сага ханаца
Ца лархІар ма дар нийсагІ». .
ДикагІ дацар
Дика мел дар
ДукхагІ хилча:
Наб яьраш а
Царца цо
ДІалоархІаш хилча!

Л. Г. Тарасенкога

ДегІ лелалургдоацаш,
Доалара со ваьлар,
КІаьдъенна маьженаш
Ца лела са яьлар.
Кулг кІаьда ва тохаш,
ІнмерзагІ дош оалаш,
Новкъостий са хьайзар
Са бала ва болаш.
Унхочун маьнге тІа
Больнице со вихьар.
Са бІаргаш дар гІийла,
Цар хьажар дар маьлхар
Іожало дІаувзаш,
Вахарга хьагІерташ,
Цадаьраш, герми мо,
Къамарге ва къувлаш,
Цавоалаш, ахІ яхаш,
Вижачоа из ховргда,

Ше везаш теха кулг
Цун дегlo кьоасторгда.
Цу хана кхаьчар со
Хьа кулгий бочалга.
Лерг дилла ладийгIар
Iа дега гартага.
Хьа-лора говзало
Ший хоам бир лазарга,
Iа лоацца дош аьлар
Эхь доацца Iожалга.
Молхай низ ийшача,
КIаьдача дешаца,
Iа техар лазара
Йоккхача говзалца.
СовгIатех кхы доккхагI
Са совгIат дац хьона:
Баркалах дог дизаь,
Сай назма лу хьона!

■ Харбазах мо,
Хаьнах маха чу а берIа,
Къахетача лоро-йoIo
Сога хетт:
— Лозавой хьо?
— Ай, мичара!..
Майрра тоха! —
Ва а вицар,
Бакъда, сона цох эхь хет.
Тишлуча гoма чу доаллача дегах
Сийгилг ийккхар, йиIа кулг кхийтача
дегIах.

Хіара ди вай гІоза доагІа,
Іуйра хоза йоагІа вай.
ЛертІа волчоа ара, цІагІа
Іаи беттах а хиннаб май.

Дан нанен хьалха даьхе,
Со ца яшар ма дувцал.
Хьайца яха Іа со ехе,
Сона эш хьа хьай дикал.

Дечоа шоашта нийса веце,
Наьха веза хилац саг.
Дег чу йоагаш яхь цун еце,
Даьра йоІо-м кхоардо дог.

Дикал вувцалва хьо юрто,
Цунах яргьяц вайна вас.
Из лесталва вай коа-карта
Аргда йоІ кхейьча дас.

Дикалашта белгал вувлаш,
ЙиІий дог Іа деладе.
Кьона дог Іа, хьай ха йолаш,
Яхьан алах лотаде!

(Къаьнача тетрада тІара)

Сона ловш дац дег чу доацар,
Дехаргдацар эздий доацар,
Хьа лерге се векар ловра;
Хьо уйлашца сайца яхар,

ГанагI-сомагI Ia ца яхар,
Ia ца яхар сай цIи мара.

Ia се дег чу чуэцаро,
Се воацаш хьо ца мегаро
Оамалах хьо йохор ловра;
Цен-да, цен-нана воаш долаш,
Веррига а се хьа волаш,
Цхьан тхов-кIал вай лестар ловра.

Ииц а яле, ца доагIача,
Даьна, нанна хозаргдолчча,
Сайха дешаш лелхар ловра;
Хье кхийнилга гучадоахаш,
Хьаж-Бикар хьа багах лелхаш,
Хьаж-Бикар Ia яхар ловра.

Ia ваь саг ва наха аьлча
Раьза волаш, се хьа хилча,
Дуне хьоца даар ловра;
Юхаувзаш уда шераш,
Хьа йоакхон кьа сайна долаш,
Хьона Iунал латтар ловра!

Дошув санна лотабенна,
БоагIа малх хьалгучабаьнна.
Дуне чIоагIа хоза да,
Дуне геттар доккха да,
КIаьнк из дукха дезаш ва.

Гуйран маълхо дог гIоздрахаш,
Чехкка-чехка ког а боахаш,
КIаьнк бухъ биллаь водаш ва,
КIаьнк ше болат доаллаш ва,
Болар кIанта дар мо да.

«ХIамо гIера хьал ца кхоабаш,
КIалха шаьра никъ а боацаш,
Сигал машин мишта лел?
Цунна массал сево телал?
Лайна, шана, маълха духьал
Кот из машин мишта ювл?

БIарчча дийнахь маълха йIовхал
Укх дуненга мелла йодал?» —
Шийга хетташ водаш ва,
Цун хаттараш кIоарга да,
Илмо царна жоп лургда.

КIайча гата коч а ювхаш,
Бений тхан из кий а туллаш,
Из кIаьнк сенга водал-теш,
Тайп-тайпара уйлаш еш,
КIанто санна болар деш?

Нийсдаь, тоадаь уж тетрадаш,
Книйчдаь тоьал ший хаттараш,
Из кIаьнк деша водаш ва, —
Дешар дукха дезаш ва,
ЧIоагIа из хьашт долаш ва.

Ший кхоаненга уйлаш ухаш,
Берал дешара дIателаш,
Из кIаьнк сенга кхача воалл?
Мала хила дага вол?
Белгалдаьккхе цо фу оал?

Сиглен сийнал дукха езаш,
Цун хозалга урагІ хьежаш,—
Летчик хургва яхаш ва,
Белгалдаьккхе оалаш ва,
Яхар деш доа тайпа да.

Цу доккхача цу цІеношта,
Делакъежача берашта
ДІатІакхаьча валла воалл,
Юхь тІа велакъожам боалл...
Из кІаьнк мала яхаш вол?

ЛадувгІалаш, кагий кІантий,
Деррига а ха шо гІерте,—
Из кІаьнк Аюп яхаш ва,
Аюп саг варгволаш ва,
Даьхен шо мо веза ва.

Дошув санна лотабенна,
БоагІа малх хьалгучабаьнна.
Дуне геттар доккха да,
Дуне геттар хоза да,
КІаьнк из дуне дезаш ва.

Мадданга

ЭгІазбахаб хьона: нана,
Воша, йиша. Леткъ уж чІоагІа...
ДІа цхьа никх гІаьттача санна,
Сатем боабаьб, йоах, Іа цІагІа.

Из а даьд цо, вож а даь-дол,
ЦІенош шелду, етташ наІраш.

Водачунца яха глортал,
Ца йигача, глар ю елхаш.

Гой, вай мел вар хьона тлаглерт,
Бакъда, глертац хьох хьагI йоаллаш.
Сона-м хIаьта а дика ма хет
Глар е хинна а хьо сай йолаш!

Лоадам боаца лазар кхийтта,
ДегIо метта йIовхал ехаш,
Да ший хаьнар ваьлча метта,
Йнжар йиIиг, сайцар гIараш.

Бумбарг санна кхийста йиIиг
Даь лазаро унзаръяьккхар.
Эггар хьалха бера догилг
Цу ден гIайгIах оагаделар.

ЦIагIа ле йиш яцар сага,
Лерге яхе оалар: — шорта!
КIалда хьежаш гора даьга
ГIайгIо толбаь бера корта.

Бера дега йоакхон йIовхал
Ийс дарбанца кхаьчар даьга.
Сател, йиIиг, Iа ладувгIал
Даьна дага латтачунга:

Дукха да уж гураш даьна,
МассагI да уж дог хьестараш.

Институт я яккха езаш.
Из яккха хьо цленгахь йоагIаш,
Станце духьал да гур хьона.

Езткъа бIаьстн йиаь ваьлча,
Москвен цIерах цо хьа бера
Орден эца тарлу аьлча,
Шеко хургьяц цхьанна бера.

Найцний чхьагIарах ца кхеташ,—
Наха-м шоашта хетар ала! —
ЙиIий воI е йоI ца хьоасташ,
Дага дац хьа даьна вала.

Хьо ма кхера, даьца яхаш
Аха дезаш да хьа шераш.
Хьо мо дика йиIгаш яц уж
Да дIаваьле юсаш яраш.

ЭСА-ЧIОЖЕ

Даьша цIеца даьчун
Хам беш хIанз вай хьоже:
Эзар ганз я
Вай деноша вайна енна;
Дуне доацаш
Вай даьй баьха
Эса-чIоже,
Москва санна,
Лотаенна
Гургья хьона.

Юртахочун
Сибареґлар каьхат деча
Из дешийта
Писарь волча
Удар аьлча,
Сона-м цунах
Бер тешо а
Хала хииннад,—
Хиннар дицдеш,
Вахар селлар
Эргадаьннад.

Аькха санна
Кортамукъа
Идда Эса,
Лотаденнад
Бага боагабаьча цIагIа.
Эса-чIожах
Машин зув Iа
Удаш масса,—
Вира кодж лийцачун
ВоI из лехкаш вагIа.

Дын цу букъ тIа
Гаьнх IочутеIаш,
Сергос
Лечкъаш
ДаьттагI кхихьаьча
Цу наькъо,
Ленингара
Лоам чу
Божабаьча сийго
Сага тоам бе
Эса дежад
Тахан дукъа.

Кастта пана
 Хиллал праз
 Дола йоІ
 Кіудал яхъаш
 УрагІ йоагІа,—
 Белаж теІ.
 Нагахъ мо вай
 Бокъон бехках
 ДІа ца къехке,
 Се а хъо а
 Цунна лерхІ аз
 ЧІоагІа бехке.

Боккъал аьлча,
 Цун юкъ теІо
 Кіудал йоагІар...
 Ехаш мо из
 Боча йоацча
 Вай ги йоагІар.

Доккхал ца де магац сона
 Беркат, эздел ше долчунах,
 Селхан дена пускал санна,
 Қийча долча хъа ял-цІенах.

Хъа коа боагІаш болча новкъа
 Бабца мергілг тіа ма далда.
 Коа тіа бувсса, баха накъа,
 Эздий хъаьший хъона хилба!

Се ца воалаш
Зехъа чехка
Сайха даьнна,
Дега йловхал
Шоашкар йоацаш
Дайдда шераш,
Декхаш
Бутув дерзо
Мага мегар сона,
Се валаре
ДукхагI ваххал
Ираз долаш.

Ловча!
Ленинга ца кхаьча
Озабезам
Малав
Валаргара
Шийна боагIар
Цхъаькха?
Овсарбоаккхаргба вай
ТIаккха
Воай къахъегам,
Дийнахь кхозза
Деба Iамаргда
Вай тIаккха!

Гаьнар цIава
Новкъа ваьлча, сона,
Тедаш
Лакха лоамаш,

Гіаьха аре,
Дийна нана
Ше хьаотташ санна,
Наьна кхуврча йІовхал
Духьал ера.

Духьал ера,
Веллар кӀаьнк мо мархӀа,
Гаьнар денз хьа
Воалавир со вӀайха.
Нигат да са —
Даьхе, сай нах лерхӀа,
Кхоардам шоана
Ца балийта сайха.

Уйлаш увтт керта чу цленат,
Деддад довкъашкара дохк.
Илли доах аз нахах, мехках,
Ци йолчунах Эрсий мохк.

О, ма хозъергъя хьо, Дахъе,
Таханарча цхъан дено.
Масса хлама деб хъа маълхъе,
Къонгаш кхув хъа, ломаш мо.

Хъайла даьшца лоам чу
кхыйна,
Акха бийцаь гIалгIай мотт!
Эрсийчунца новкъа баьнна,
КараIаьма дынбакъ санна,
Назмах декаш, цун дош отт.

ДикагІчарех ба ца аьлча,
Ала дац хьох, ГІалгІай мотт.
Замо хьайна ткьамаш делча,
Сона велар Іа Тембот.

Оза-къонгий Ахьмад тІаккха
Стихаш язье ваьккхар Іа.
Цу хьай зизай беша ваьккха,
Сога къоалам белар Іа.

Дулах, дарцах Іо ца хувшаш,
Хьалхар лийза ба са ког.
Ахчан-бохчан духьа доацаш,
Кхача-барзкъа къовсаш воацаш,
Балха тийннад аз сай дог.

Бакъда, корта-ког а боацаш,
Цхьавар хьох айп лаха гІорт.
ТІамохкаю хьона мІадаш,
Дега Іаьржал юхь тІа отт.

Новкъа-м да цар Іи тІаетташ,
Цар Іанара кІаттІа бац.
Со, цар дикашка сатувсаш,
Хьакимашта
Вийла вац.

Массаза а латт са лерге
Укх сай заман цІена мух.
Аз лургбацар цар хабаргех
Эггар гІийлагІ бола мугІ.

Цудухь увтт са уйлаш цІена.
Цудухь гуш дац сона дохк.

Кура дек са илли мехках,
Ци йолчунах Эрсий мохк.

Хьо яхийла, хьо, са Даьхе,
Сона ма гулда хьа во.
Укх дуненна эш хьа маьлхе,
Бера наьна йовхал мо!

Баркал хьона, ва са вахар,
КӀурзий товгӀе Ia йицъяь,
Пхьидо, шолкъо унзарваха,
Боадон мархӀа ца витаь.

Хьа камаьршал бахьан хоза,
Сийрда хьалкхет Iуйран са...
Лаьттан букъ тIа сона вовиза
МассагӀ доттагӀ Iайнав са.

Iа со воалаву хьай новкъа,
Лорош аз мел боаккха гIа.
Массинг да са хьоца юкъа:
Ден сердало, бийсан гIа;

Кхевеш Iайха сона деннар:
Дег чу детта моакхазал,
Безам, гоамал, кхехка хьинар
Хьай хьашт долчча дахийтал.

Халахь:
Аз уж хьона деннад;
Сайрангахьа леста дог,
Кьона найц мо, дувладеннад,
Харцахь ловзар кхераш ког.

Нагахь новкъа дула доале,
Геттар дла ца боале тлом,
Кхоана а духьал бувла боле
Лоал хьалкхоаба сутар гом,—

Аьннарг ва со моцагI аьннар,—
Са дош дег чур доалаш да,—
Кхоана лото дезаш санна,
Молха декъа са хургда.

Цена тоатол
Чу ца удаш цунна,
Саца латте,
Iам тIа мазаш отт.
Са дош кхуврчар
Дуврг ма дацар гаьна,
Цун ткъам бола мара
Эрсий мотт.

Нагахь дегI са
Лела тугаш деце,
Уйла мукъагI
Лелаш хийла са.
Метта гучал
УнахцIенагI деци,
Титовна мо,
Тоссаш дайча са!

Хье биззалца
Чуувзал Iа, накха,
Лоам тIар сецца йоагIа
Миха кIеж,

Малха ахал, бIаргаш,
Делаш накъа,—
Низ мел эшар
Маьлхагахъа хъеж.

Феттал йохо
Мела хургда хьона,
ГIан тIа дото къега
Бийсан тхир.
ХIаман йоакхо йоацча
Бера хана
Со-м цо хелла
Сецца гIеттавир.

ЦIаккха бов йиш йоацаш
Латт са дег чу
Цу леларца бола
Мерза чам.
Нах хац сона:
Со се, лелаш хилча,
Кхоаненгахъа
МайрагI хъежа Iам.

Арки, Iай а
ВагIаш вале кхуврча,
ГIенаша а
Кхоардоргда хьох дог.
Из доацаш а,
Нагахъ вагIаш хилча,
Чоалбувл
Нийса лийза ког.

Хозахета яьхад
Моттац сона:
«Iеча берзал

Лела цогал тол».
Массаза а
Кхоабаш атта хииннай
Іунал шийна
Эшаш йоаца вол.

Сомаш длаухе а
Лелаш навкъа,
Вовзаш, везаш
Эзар доттагІ юв.
ХІаьта доттагІ
Варгва хьона пакъа,
Дика доагІе,
Е хьагІ этта,
Доале дов.

ХІанз а чакхваргвар со,
Тохкаш Россе,
Гюргвар
Расул Аткай да.
Кхоана со шоайцига
Хьоашал воссе,
Хьовзаргбар уж,
Шунаш овттадаь.

БІаьсти санна,
Аткай еза ХІажар
Елаенна
Духьал йоагІаргьяр.
Муэ илли доаккхаш
Хаза мегар,
Поэташа
Стихаш ешаргьяр.

Цудухъ я са Даъхе
 Сийлахъ-йоккха,
 Эзар деггІоз
 Шийгар латтандаъ,—
 Вожа велча айве,
 Новкъа ваккха,
 Сийрда никъ цо
 Вола хъехандаъ.

Къахъегамца
 Барта волчоа, вахар —
 Оттадаъ шу санна
 Хіама да.
 Дича деггІоз хургъяр
 Ца деш вагІар,—
 Иза-м
 Геттар валар да!

(Басня)

Цкъа цхъан саго,
 Шоайла вІаший гаъна
йоаццаш,
 Іажий ши га егІай
 Беша хъаьнча лаьтта.

Матов малх а хъежаш,
 Фо а, хий а долаш,
 Къона ши га
 ДегІаухаш хиннай атта.

Бакъда, царха цхъа га,
 ЧІоагІа мекъ а енна,

Шийна Іунал делгах
Къемат хета яьннай.

Хий молаш а,
«Ах! Ах!» — яхаш,
Маьлха йловхал
Та ца эцаш.

Иштта, Іажий беша
Ши га лоаллах яглаш,
Іийтта бІаьсти едда,
Іиза гуйра кхаьчар.

Целах, кІайлах лепаш,
Чаме хий тІадувлаш,
Цхьанне ткъовронаш тІа
Іажаш охкабелар.

Бакъда, вокхан,
Гизгай дІаьха мазаш мара,
Да гІадвига,
Цхьа бурилг а Іаж латанзар.

ОарцагІъяьлар вож га,
Едар бешар ара,—
БоккхагІ болча хьакимашка
Латкъа яхар:

«Сона доагІа хий а мелаш,
Са фо дуаш,
Чу а увзаш
Сона йоагІа маьлха йловхал» — ...

МассагІ, массагІ дувц цо,
Юхъ тІа ціел ца отташ,
Лоалахочоа
ТІамехкаеш из ший блехал!..

Хала-м хет из, хІаьтаъ зелаш,
Измамо хул цхьабоа нах:
Яхъ лелае сагал доацаш,
Кер чу кхоаб цар Іаьржа хьарІ.

(Халкѣа дувцар)

Хенах башха ше тоаенна,
Чачакх мо гІа олладенна,
Хьун чу ягІаш цхьа наж яр,
ГІаьхьа хинна яьнна яр.

Цхьан ден, сигал кхийста чІоагІа,
ТІахайр цунна Іаьржа хьаргІа,
Ше цхьа аьла йолаш мо,
Гонахъ кура баьха го.

— Са белаж тІар хьо дІаяла,—
ТІехтохам беш нажо аьлар,—
Дохкакий цІий Іийда зІок
Іа са дегІах мишта хьокх?

Гаци хьона са гІов-сибат?
Соца деци дерриг беркат?
Лоам чур доагІа ціена фо
Іаббалца дуъ са наькхо.

— Яха-м хъай хъаштдар Іа яха,
Бакъда, лергъя хьо сол хъалха, --
Къайго елакъежаш йоах,
ВІалла мух ше ца ечох.

Денош Іайна, бетташ хулаш,
Бетташ шерашка а дувлаш,
Ший боларах ха дІаух,
Вай наж тІа-тІа дегІаух.

Наж ца еза Іаържа хъаргІа
Шерра-шера гучайоагІа,
Іелча дика хета наж
ЯгІал, ежай хъаргІа хьож.

Бакъда, башха ше тоаенна,
Чачакх мо гІа олладенна,
Михо теркош вай наж латт,
Из хъаргІийна чІоагІа Іаткъ.

Іано мустъеш, ахки ярсташ,
Бедар хувцаш, кхобІаь біаьсти
Уралатташ яьккха наж
Юххера а лаятта йож.

Ена кхаьчар цхъан ден хъаргІа,
Я из ловзаяьнна чІоагІа.
ЯьгІа из наж ежа гу,
Бакъда, уллаш къамаьл ду:

— Со-м дІахаьнаръяьннай, дІаха
Динь біаь шера кхы а яха:
Йохкаяла ежа яц,
Овла талха дагаь бац!

Фуд хІанз хьаргІий лерга хозар?
 Шенхаш бол уж, дол из ловзар?
 Из фу мотт ба: диъ біаъ шу?
 Фуд цо яхар? Фуд из фу?

Цох цецъяьнна, Іаържа хьаргІа
 КорзагІъяьлар геттар чІоагІа.
 Сомах гучох тамаш еш,
 ХьаргІий чІоагІа ехар йиш.

ТІаккха матар яхар геттар,
 Цигга цунах дог цун даьттІар,
 Хена толар га а гуш,
 Ший яхь йохар лоа ца луш.

Хьуна йисте
 Сийнча баъ тІа
 Маьлха дийнахь
 Кхо уст хиннаб
 Бажаш боаллаш.
 Хьун чур къайлагІ
 Царга хьежаш
 Довна дагахь
 Меца бертий
 Хиннай ягІаш,
 Бийсан фос ца нийслуш лийнна,
 ЧІоагІа біарз а енна.

«Къахетам баъб вайха
Тахан Дала,
Даъла кум я
Есса вайна,—
Аьнна,
Кхы ца овтташ дагаяла,
ТIахънийлхай уж
Бертий царна,
Гуча фесах
Шод Iосна.

Геттар гарга
Кхаъча йовла йоахкаш мара
Зийна яц цар
ЙоагIа бертий.
БоккхагIболчун
ЦIогIа даьннад:
«Кортош—арахъ,
ЦIогмаш — чухъа
Дувша барта,
Ира муIаш
Говза Iувтта...»
Бижаб кхо уст.
Ше-шийгахъа тIайоагI-йоагIар
Цхъа барт болаш
МуIаш Iетташ,
Къаръяьн бертий.
ТIаккха,
КIаьд а енна чIоагIа,
Юстаръяьнна
Йийшай ужаш,
Юха а лата
Дага йолаш.

ТIаккха истарашта юкъе
Эттаб эгIам.

Аьннад кхаьннех
ЗІамагІболчо:
«Шо шиннена
Хьалхар лета
Магац сона-м,
Со бакъахь ба
Се цхьаь баьлча,
Шоана хьалхар
Се ца белча...»

ТІаккха
Из дІаюстарбаьннаб.
ШоллагІболчо аьннад,
Шиннена а Іотташ:
«Ер дов
Тхьовре хаьда хургдар,
Со ца хилча,
Берташкахьа
Совле йолаш,
Вай кхаьннена
Эхь а долаш...
Со а се ба».

ТІаккха
БоккхагІболчо аьннад:
«Совца!
Шо-шоай метта дувша.
ВорххІе даьх денз
Цхьаь висачох
Товр деш хиннад
Цавезача моастагІаша».

БоккхагІчунгар
БоккхагІал дІадоалаш,
ЗІамагІаша ца деш яхар
Бисаь кхо уст,

Царгар кхоардам хулаш,
Атта бертий
Бага бахар.

Иштта да вай
Даьша яхар.

Цхъан хин йистте, эрий ара,
Мецбаларо биц а баь,
Кхы оарц доацаш ший са мара,
Бажаш боаллар Іаьхар цхъаь.
Моцал маргІал буц а юаш,
Хьогал молаш шовдан хий,
КІотарга кІал бижар долаш,—
Иштта лелаш бар из ший.
Іаьхарг иштта бахаш-лелаш,
Тоьал зама дІаяхар.
Цхъан ден, цІаьхха дага доацаш,
Ена борз тІанийсьелар.
Ший низ болчо, эхь ца хилча,
Хьарамленаш йийцай, йоах.
Из цхъаь болга шийна хайча,
Берзо Іаьхаргага йоах:
— Хьо са мехка хІана бенаб?
Укхзар болар чехка хьо.
Хьо ца боде, гургда хьона
Даьла къемат, села во. —
— Бозий, ювц Іа сога хоарцо,
Ер со бахар са мохк ба.
Хьайла нийна со хетарца
Харц бокъо Іа ювцар я.—
Іаьхар сов бакълувш а байна,
Берзо хІиллангахьа оз.

Фухха даъ а, баа лайна,
 Дувца яьлар меца борз:
 Иштта хьона хете нагахь,
 Тешаш хила беза вай.
 Тешаш дукхагI болчун доалахь
 Ер мохк лоархIаш хургда вай.
 КIезгагI хуле уж хьа тешаш,
 Хьо са бага боагIаргба.
 Сиха боалабе хьайбараш,
 Аз сайбараш боалоргба!...
 ЧIоагIа син тIар баьккхар Iаьхар
 Аьттув боацаш йисарго.
 ТIаккха шийна толам лехар
 Цхьаь бисаьча Iаьхарго.
 Чехка бахар. Жан-жIалега
 Шийгар бала бийцар цо:
 — ГIелал ма яхь берзо сога,
 Миска хеташ ювц хоарцо.
 Боккьал дех аз—оарцагIдала,
 Борз со баа гIерташ я.—
 — Сагот ма де,—аьннад жIале,
 Аз хьа бокьо йоаккхаргья.—
 Болх уж, болх уж
 Бокьо яккха,
 Iаьхарг хьалха баьнна болх.
 Уж дIакхаьча баьлча,
 ТIаккха
 ЖIале бергба берза болх.
 Бокьо лорош дола жIали
 Берза тийшарг бовзаш да,
 Iаьхаргага бахьа бала
 Берза бутаргбоацаш да.
 ЖIали кIотаргийла хоадир
 ДIабеннача Iаьхарго,
 Ше наргIатта бажа эттар

Сийнча баъ тIа, хьалхагI мо.
 Юаш маргIал буц а йолаш,
 Кхайде молаш шовдан хий,
 Iаьхарг боалл ший таккхал бажаш,
 Из мохк майрра лоархIаш ший.
 Бозий гучаяьлар, курал
 Ира царгаш хьекхасш.
 Цунца кхаьчар питме цогал,
 ЛаьрххIа оттаваь цун теш.
 — Боалабаьбий Iа хьай тешаш? —
 Яхаш, хаттар деш я борз.
 — Бац со, бозий, тешаш безаш, —
 Iаьхаргагар лоацца хоз,—
 Хьай тешашка дув баййта,
 Iа а ала хьайна ховр.
 Буэ, хьа да ер мохк, лаьтта,—
 Сох а дерд Iа хьайна товр.—
 — Дале — диканд. Со я раьза.
 Сенах буаргба вай дув?
 — Укх кIотаргах баа беза.
 Цоги, баал Iа хьай дув,—
 Аьнна, листа яьнна кIотарг
 ДIахьекхар цо цогилга.
 Дувна дIатIадаха цогилг
 Ссцар, баге гIоттаяь..
 — Аз дув ма буь укх кIотаргах...—
 Аьнна багах доаллаше,
 БIарг а кхийтта жIале бIаргех;
 Цоги юхадаьлар ше.
 ЖIале бIаргаш кьерзо бегаш
 Цоги шоашка даьнна бац:
 — ХьалхагI довна дас а буаш
 Мара дув аз буаргбац!..
 ТIаккха ше тIаяхар бози.
 «Укх кIотаргах...» алале,

КІалхар тоссаденна біарза,
Цунна доагІар дир жіале.
Ціеча цоге — питман нанас
Діаьха ціог ший лестаду,
Бозий бахьан ше ца денна,
Дагахь чІоагІа доккхал ду.
Бозе болх баь жіали даьлча,
Цоге ший кьахетам бир:
— Жіале кьерза біаргаш дайча,
Ер мохк хьанаб сона хайр.

ПОЭМЫ

Гуйран сайра.
 Малх чубузаш боагла.
 Гуйран миho
 Тховсар дегl хъа
 Клезга хъест.
 Сайран хъар гу
 Юрта
 Эгла-магла,
 Бежа лулаш,
 Даьгле яьккха,
 Ценгахъ лест.
 Боагла
 Даьгл йнсача кlудалашца
 Мехкарий а
 Шийлча хъастар
 Хий дахъаш,
 Ловзаеча
 Керта кlажарашца
 Хъаста керте
 Лаппе сийрдайоахаш.
 Къонал кхехк цар.
 Шерий къонал йоацаш,
 Юрта къонал
 Цар боларца
 Шаьра гу.
 Цар уж йиткъа моашош,
 Михьар йоахаш,
 Ткъамаш ийдеш,
 Гуйран миho ловзаю.
 Гамажах мо,
 Мекъал шийха йоаллаш,
 Гадмий фургон
 Шийна тlехъа текхаеш,

Трактор йоагIа кхай тIар,
Деш ший таташ,—
Лекх цо,
Тата делла,
Гуйран михца йиш.
Бай ког лувзаш,
Школенгахь леста йода
Мехкарашта
Хьехаш йола Сакинат.
Тховсар
Тха колхоза
Цхьа бригада
Iаьлий волча
(Хьаьший боагIа)
Гуллуш латт.

II

Къаьстта
Безаме я сайра
Тховсар.
Сайра сона
Селхан санна
Бала бац.
Хувцаденнад
Юрта хьаьша воссар,—
ХIанз мо веза
Хьаьша сона хиннавац!
Гуйран сайра.
Безаме я
Тховсар сайра.
Дог са хьоца
Дег тIара ловзадувл.
ДагайоагIа сона
Хьалхе шаьра.

Селханенга
Тховсарено
Уйлаш кхувл.
Юрт боадонна мархIайоаллар.
Вацар юрта
Хьаша безаме.
Хьаша
Визар-верстар
Волча воагIар;
Визар волча
Дуаш, молаш Iе.
Хоаттар:
— «ХIаьй, йоI,
Малав дика кьомах?
Малав юрта
Ший даь воI?
Малав вахаш?
Малав хьаьша дикагI,
Хьанай пандар локхаш йоI?»
Эргаваьннава тахан
Юрта хьаьша,
Кхывар коа тIа
Кхыча бесса воагIа.
Селхан санна
Вац хIанз хьаьша,—
Гуш яц тховсар
«Дердайнарий» пхьегIа.
Тховсар ма вац кхайкаш
Юрта молла,
Мимар тIера
Ухийташ из сома оаз.
Ший воIага,
— ВоI, Iа трактор лалла,
Вита молла, —
Оал кхыметтел кьаьнча дас.

Лоалахочо
Ламаз делга хьалхадахац.
Балха ди цо
Ценна дуккха гаргагI лоархI.
Вахарах цо
Байна кхера лерхIац,
«Деша гIоргва»,—
Лоалахочо кура йоах.

III

Саго санна
Клоарго са а доахаш,
Автомобиль хьачуйоагIа.
ЙоагIа,
БлоагIан тIехьа
БлоагIа буташ,—
Ци хезараш
Цу тIа багIа.
Саг дIахьажац...
Наха цунах
Тахан хетац кердало.
Саг цецвалац
Из хиларах
Шийха йоаллаш
Лампа-сердало.
ЙоагIа из сов сиха,
ЙоагIа масса,
Цу тIоновкъа
Хьийдда болар деш,—
Юрта эгIар-магIар
Цхьацца-шиниша
КорзагIдаьнна жIалеш Iехадеш.
Из малагIча гIулакхашта
Араяьнна йоагIал-теш,

Цу навкъ тIарча кагий тIом тIа
 ХьамчI чархаш сеттаеш?
 КIаьдвеннача саго санна,
 Аьшка навкхо са цун доах.
 Улув тIолла тIех а яьнна,
 Вокха юрта йодал хьох?
 А, из вокха юрта йодац,
 «Дика кьонах» лехац цо,—
 Пандар лекха йоI а лехац
 Цун массача боларо.
 Ци кьахьегаш цIагIа, кхай тIа
 Кьахьегамца яьккхар волча,
 ДикагIбарех волчун коа тIа,
 Цунгар хьаькьал эцаргдолаш,
 Шоашкар цунна дIалургдолаш,
 Хьаьший боагIа Iаьла волча.
 Iаьлний коа тIа хIанз из сецар,
 Кхыча цIеноел тIех а яьнна,
 Фусамдаьга моаршал денна,
 Керда хьаьший цу тIар бессар.

IV

Тховсар кьаьстта Iаьле коа тIа
 Хьаьший дукха гулбеннаб.
 Iаьле нанна цунах дег тIа
 Цхьаькха воI ваь ди хиннад.
 Дукха дайнад яхаш цунна,
 Дукха яьхай, лийннай Заби.
 Бакъда, цIаккха, тховсар санна,
 Дуне дукха дийзадний!
 Хьаьший дукха ихаьб царга:
 Хьаьший мара цо фу зийнад.
 Хьаьший коа тIа боврах бIарга,
 Тховсар мо дог кьон хьан деннад!

Шортта ялат!
Кхымел эшар!
Блаь тумашца
СовгIаташ!
Кхы а баркал яхаш Iаьдал,
Коа тIа бувсса «хьакимаш».
Ураэттад наьна денал...
Тховсар ког цун бай ма беннаб,—
Ловзар отте, халха яллал
Дог цун къаьстта деладеннад.

.
Забн шун тIа хар лайр царна...
Забн хьаьший шун тIа, магIа,
Хьаьший юхь ца йоагаярна,
Тхьамадашца хайна ягIа.
Из, даваларг къаьна нIана,
Керта чура атта божац.
Къаяллалца йолча хана
Дайнар тасса дего йитац.
Кер чу керчаш, къаьна дозал,
Къоаналгахьа увзаш урхаш,
Юхатоха гIерт-кха къонал,
Ламаз,
Бисмал
Хьалхадоахаш.

.
ДагайоагIа къаьна ханаш,
Наьха мехка вайна Муса,
Дезалхошка моаршал телаш,
ВоI ший мехках ваьнна бийса.
ХIаьта денз хьа ткьо шу даьннад.
Ваха, ваьнна моттиг йоацаш,
Вайнав. Нанна лазар хиннад...
Хелла делхадаьд цо бIаргаш.

Из вицвенна, даълагара
Забн яьгIар вож шиъ вехаш,
Вахар, пхъид мо, текхаш додар,
Хувца ца луш долхар шераш.

Заман болар даълар телха,
Лелхадаълар декъа молха...
Вицвелар-кха вай Забена
Наъха мехка вайна Муса.
Йицъелар-кха тIаккха нанна
ВоI ше накъа ваьккха бийса.
Топий тата!

Пхорч да лелхаш...
Лавттан букъ тIе екаю.
Деникин ва хъатIагIерташ,
Унзар бий цо эгабу.
Юртар дикагI бола къонгаш
Духъал эттар моастагIашта.
Унзар хетац топий таташ
Бокъо яккха гIертарашта,
Унзар хетац топий таташ
Халонашца кхийначарна.
Ломаш санна майра латаш
Духъал эттар кIантий царна.
ДагадоагIа уж Забена
ТкъесталагIча шера денош,
ДагадоагIа уж Забена,
Бакъда, доагIа...

Дог ца делош,
ДикагIбараш мехкагара
Цу талгIенца лавттах бахар.
Ваьлар воI, мар Забегара.
Эзарнешца байначарца,
Мехка бокъо йийзачарца

Революцес уж дІабихъар.
 Іаьли хІаьта,
 Бурдолг санна,
 Коа тІа гилзех ловзаш лелар.
 ВорхІ шу мара вацар даьнна,
 Вацар довззал нанна къувлар.
 Кхувш воагІача хана,
 ХІаьта,
 Шийга фу хъеж цунна хацар.
 Миска яІ хьо, бера нана,
 Хъа са-м цунца мара дацар!
 Заби яьгІар коа наІарга,
 ДуІаш дешаш, силхъаш доахаш,
 Ла а дувгІаш топий гІарга,
 ВоІ, мар маьрша бахкар дехаш.
 Хозахета хилар ягІар:
 Цунна уж шиъ біаргавовизар...
 ТІехъагІ,
 Пхи ди даьлча, мара
 Ханзар уж дІабохкар ара.
 Топий пхорчий шокарч сайцар,
 Мукъадаьлар мехка біаргаш,
 ВоІах, марах паччахь воацаш
 Дола вахар Забе ийцар.
 Ший къахьегам шийга бусаьш,
 Цхъа воІ кхаба из дІахъайзар, —
 Халонашца майра къувсаьш,
 Эшамашта ког тІалайзар.

V

Іаьле ков-карт. Нах ба ухаш, —
 Юртахой а іуллуш боагІа.
 Лампай сердал, белар, бегаш
 Хозаш да цун коа тІа, цІагІа.

Икках — къага, барзкъа — цѣна,
Увзаш дикагІ йола глаъле...
Нана цагла, салам денна,
Юховш хъаъший, магла баъле.
Эттар шун тІа даар, малар,
Мишта эттар аълча чоагла,
Бларчча устагІ гучабаълар...
Корта, накха шун тІа доагла,
Шун тІа мехкарний а багла,
Бларгаш седкъний санна,
Доагаш, —
Эм-Те-Эсхой эгла-магла
Кхоабаш багла дела бларгаш.
Заби шун тІа хар лайр царна:
Заби хъаъший шун тІа, магла,
Хъаъший юхъ ца йоагаярна,
Тхъамадашца хайна ягла.
Кер чу керчаш, къаъна дозал,
Къоаналгахъа увзаш урхаш,
Юхатоха гІерт-кха къонал,
Ламаз,
Бисмал
Хъалхадоахаш.
Из, даваларг, къаъна нІана,
Керта чура атта божац,
Къаяллалца йолча хана
Дайнар тасса дего йитац.
МаІачарца цхъанна хана
Тахханалца хайна яц.
Ераш санна,
«Еза пана»
Оалаш хъаъша vessaвaц.
Хъаъший, шортта днаъ, менна
Іурра болхаш йолча хана,

«Кхы а дувла»
Царга аьнна,
Елакъежар Iаьле нана.

I

Делкъел тIехъе.
Маьлхо ахкан йIовхал
Озабезам боацаш
Нийса екъ.
КIаьдвенначоа,
Хьоасташ,
Низ чуботтал
Тоам беш,
Малхкхетера мух а хъекх.
Бераш,
Шолжа-атагI ловзаш, лувчаш,
Дегаш Iаббал
Шоай сакъердаш да.
Сакъердама тIера дола бераш
Маьлха денах
Шоай дорх йоаккхаш да.
Юрта — сабар.
Наггахъ дай кIалхара
Цкъаза мозо готдаь жIали Iах.
Довне йоацаш,
Са юрт ший машаре,
Наьха са ца дуаш,
Таккхал ях.
Са юртахой кулгий
Боча хозне —

Іажий, кхорий
ЙІаьхий бешамаш
ТІаувзаш я наькъхо
Шоай цу Іийне,
Царна шортта
Тоам бе йиш йолаш.
Арахь гаьнна лийнна
Хьо цІа воагІе,
Юрта ваьлча,
Хьо паргІата воалл.
Юртахоша
ЛоархІ шоай юртах чоагІе,
Юртахой са
Шоай ков-картах доалл.
Сона войтал,
Сога хьовкхал къонах,
Ший ков-картах
Са ца доаллаш вар!
Ноаной кер чур
Бувлац иштта во нах,
Нагахь баьлча,
Дегза уж хургбар.
Коара хІара караз
Да цар боча,
Боча ба цар
Беша багІа боал.
Ший хьацарах
Хишна, Іайна долча
ХІамах доккхал делга
Сага йоалл.
Укхаз баьхаб цар даьй
Талаь, баьде,
Укхаз кхихьай
Цар къонало йорт.
Нагахь моастагІ воле

Ший сий доаде,
Яла кийчча яьхай
Ер са юрт.

II

Цхьабакъда, цхьа бала
Бессача ва санна,
Бирса ба са юрта
ЦIен-да вар, цIен-нана.
Хьекхача михаца
Молха хьаж етталу,
Топ кхоссарг мел хишнар
Дорхалах кьовлалу.
Хьахозаш мел дараш
Дог унзардоахаш да,
Укх Даькъастанега
БIаргкхоабаш блехал ба.
Дунен тIа цIи йола
Бешлоаман из корта,
КIанташта низ телаш,
Ючухьеж са юрта.
Советски Iаьдала
ГIа гарга гIерташ ба,
Аренаш, довкъаш а
Цунга ладувIаш да.
ТоIабаь баьхкача
ГIалIашта безаш ба,
Цу гIалIай дегашта
Лаьй хоамат дегза я.
Маьречун хоамато
Фоарт яар хала да,
Эхь дайна цо тахан
Хьувзочоа са аькх да.
Цудухьа да тахан

Цу кІантий дог фийла...
Нагахь мо цабаьнна
Лате цар ка яйла!
Малх а хьежалба,
Бераш а ловзалда,
Цхьабакъда, вай кІантий
Эсала ма хилба!

III

Лакхача мимар тІар
Массача миho
ГІайгІана оаз йихъар
Коашка да чакхтоссаш,
Юртахой тІабехаш.
Дегаш саькхдаьнна,
Дечох каехкаенна
Іеш бола кІантий
Да вар, воІ вар,
ТІарфуъ мел деннар,
Топ кхоссарг мел хиннар
Кадай тІагулбелар,
Йовкъамех хьерчаш
Йизаь гІапаш йолаш,
Эрсий уж топаш
Хаьнашка ва ядаш.
КІай байракх лаьца,
Хаче овнашка
ЦІе зигаш ва ухаш,
Дай кІалхар хьежа
Из жІали ва санна,
Цу лаба кІалхара

Бирса ва хьежаш,
Наькха тIа яда
ЦIе майдилгаш
БIаргагойта гIерташ,
Накха хьалхабоахаш,
Маьждига майдане латташ
Кхайканза вена
Деникина эпцарг ва.
— БIаь шерашка лаьтта
Паччахь вохо хьайна
Наьха кхо даьха
Уж даьла воаца
Большевикий босеш я.
Тахан, гIо ийшаь,
Деникин шуга кхайк:
Истех, берех кьахета,
Шоай юрта сий даккха;
Герзах, говрах кийчваь,
Барзкьанца тоаваь,
Большевикех лотаве
БIаь баьри оаш ва.
Нагахь луш шо деце,
Ак ала шо доле,
Шо дахача шун юрта
Молха кIур оттаргба,
Шоашта яхаш оаш даь
Шун боча цIенош,
Екьа йокь хулаш,
ЦIера алах даьга
УрахгIоргда! —
Яхаш цIогIа детт
Маларах цIийвеннача
Деникина эпцарго.
Юртахой цун чувхам
Кхы дIахо лоалуш бац.

Юртарча кІанташта
ДоккхагІ дн денадац.
— ДІаяккха из кьотІа —
Теннарій из хулла!
Булкъаша совсаваъча,
Хьакхо ворставаъча
БІехача инаралга
Цхьа баъри вац, ала.
Ший даъна ваъ волча
Цхьанна а гІалгІачо
Паччахь хьаллоацаргвац!
Оаха цІаккха а,
Тхоаш дийна а долаш,
Болшекій га дохкаргдац!
ЦІий мела паччахь
Хьалкхаба эттача,
ПхьегІашка мотт хьекха
Зунгат санна,
Паччахьа истола тІара
Їожачунга сатувсача
Зовзача инаралга
ЖІале моссал
Хам бац хьа, ала! —
Яхаш цІогІарч дувл
Юртарча кІантий
Маъждига майдане.
Пхьагала цІогилг мо
УрагІдагІа
Мекхилгаш хьовзадаъ,
Хий лакъаъча чкъаъро мо,
Са хала ше доахаш,
КІантий дорхало
Гой са дихъаъ,
ДІанйккхар цигара
Деникина эпцар.

IV

Из ахкан дІайха ди
 Делкѣра дийрзаѣча,
 Боккхача кхоллам чухъ
 Из сатем эттача
 Цу хана-замалахъ,
 Шолжа цу атагІа
 Оарснакѣий Іам чу
 Болата дІандарга
 Из боага пхо бежар,
 Из кІоарга Іам,
 Цицха даъ айбеш.
 Кхайканза тІабаѣхка
 Деникина уж блехой
 Машаре яхача
 Эккажхой цу юрта
 Шоай йоккхий уж топаш,
 ТІа-тІа а сихлуш,
 Чуетта ма баълар,
 Бераш, истий чувхош,
 Маърша баха дагахъ,
 Кѣелалца ва кѣувсаш,
 Цу лоаман кѣонгаша
 Шоашта даъча цІеной
 Уж тховнаш чудетташ.
 Тамашийна йолча
 Цу топний ловзарга
 Баланза шоаш болча
 Юртарча кІанташта,
 Латача котдовле
 Тамаш я-кха аьнна,
 Шекалон из уйла
 Оттилга тарлора.
 Цѣхабакѣда, кѣел Іувшаш,

ВорххIе а даьх денз хьа
Мукъале ца кхоачаш,
Баьхача цу кIантий
Лоале латта йиш яцар.
Из моастагI унзар вац,
Барт болаш нах хуле,
Цу кIантий дегашка
Гоамал йоагаш яле.

V

Наьсара цу гел чу.
Сийна лавтта Iаьрждеш
МоастагI эттав аьлча,
Iоккхийча топний пхорч
Юрта лега даьлча,
Эккажхой барт хилар,
Болат мо чоагIбенна,
МоастагIчоа тIабаьржар.
Топ йолчо топ эллар,
ГIап юкъах хьоарчайир.
Топ йоацчо, ца кьовсаш,
Бел-бахьа бе ийцар,
Оасар деш воаллачо,
Цавада ца кхевеш,
Цел юкъе ший баьккхар.
ГIарх эттар цу сарахь
Наьсара цу гел чу
Булкъаша совсабаь,
Хоарцонна хьийлхача
Деникина кIиллошта
Болата пен хилар
Са юртахой бартах;
Листта детталуча
Целаша, белаша

Дахчан тополгаш тарйир
Поккхийча шоай топех.
Денкина эпцаргий
Бларгашка диллача,
Гарга уллаш хетар
Яккха дага лерхIа юрт.
Бакъда, болабенна,
ДIаэтта тIом баълча,
ГIа хьалха баккханзар
КIиллой цу эскаро.
ТIехь-тIехьагI дукхагIа
ДIа гаьна ва ювлаш,
ДIаудаш мо хетар
Яккха лерхIа юрт.
Барт тайна латача
Майрача юртахой
Цу дулха ноакхоех
Болата карт хилар.
Машина цу наькъал
ТIехьашка шоаш къовсаш,
Денкина бIехоша,
Садаккха йиш йоацаш
Сиха текхаяьраш
Гора отто лийрхIаьча
Юртар гульяхь
ТIолх-пахашк яцар.
Цар текхо ма дийзар
Лийгаьча шоай бIехой
Шелденна уж дакъий.
Хиннараш, дайнараш
Дувца мотт боацча
Наьсара цу гел чу,
Буза малх теш болаш,
Кхоккха эрш ца кхоачаш,
Уж дукха бадийсар.

Сийрдача Ёаьстенах
Из шийла Ёа санна,
Бирсача цу дийнахь
КІанташа эшаваь,
Деникин ма ведар,
Ёовсаро ше санна,
ЦІог во чусоттаяь.
Доастама веддача
Даьрача моастагІчоа
ТІехьара тІаетташ
Чакхдаьлар бирса ди.
Из бирса ди дага
Ткъо шу хьалха аьннар
ХІанз тахан юха а
Кердадоаккхард вай:

«Яц са юрта со ца кхоачаш
Цхьаккха бечо, цхьаккха карт...
Ер я ворхІар волаш, ёоагаш,
Са дог уизардаьха юрт.

Ер я ткьесталагІча шера
(Из шу вайна дага хурд!)
Султыг-къонгий кашмий ара
Майра кІантий лийта юрт.
Човнаш яьхай са юрт бахьан
Юхь тІа кІай чеш даьнначо,
Тахне бахьан вайгар тахан
Маглабаьрче ёоагІачо.

Моаршал хилда, ка ца агаш,
Окопа чу ваьгІачоа.
Берий, истий дог ца кхардаш,
Са юрт бахьан лийтачоа!

Сийле хийла, доастам боацаш,
 Моарой дегаш ийдаьрий,
 Моарош тIем тIа пакъа боахаш,
 Нуврий лийташ лийцаьрий!

ЦIаккха сийле ма йожийла
 ТIема посте лийгаьрий,—
 Истий, бераш дуташ гIийла,
 КIайчар карах байнаррий.

Сийлен фос я, йохаргIюацаш,
 Даьша вайна йнтаь фос,
 Даьхе яхаш цIи а йолаш,—
 Маьлха санна леп цун бос.

Са юртарa сона даьраш,
 Тахан къона долаш шоаш,
 Даьй баларо хоздаь шераш,
 Керза ма доадолда оаш!

I
 Ленингара Октябраца
 Воашка кхаьча эзар беркат
 Дагадехча, ший хозалца
 Юхаь духьал увтт цхьа сурат.
 Вай даьй шоайла бIарзбаь оамал
 Паччахьагар хьабухьювлар,
 Лоаман сагах даьлла денал
 Цун глабаша юхакъувлар.
 Воаш кхийнача укх воай дийнахь
 Даьша воашта яьча ганзах
 Даьшта виIа баркал дагахь

Дувца уйла я са цунах.
Дешца доацаш, гѣулакхашца,
Даѣй хам бе хѣанз вайна ховлда.
Воашта тѣехѣе яѣккхарашца
Баркале вай дегаш хилда!
Кхы дѣаѣх ца деш, дувца лерхѣар
Дувцаргда аз тахан шуга.
Чѣоагѣа дех аз оаш ладувгѣар
Вайна дага хинначунга:

Дуккха а бирса шераш хѣалха
Россен дег чу лоацабенна,
Боалош бар Октябар наха,
Лоамаш мукѣадаха аѣнна,—
Тѣем тѣа чѣоагѣбеннача наха,
Духѣал увттабеш шоай накха,
Лоамарошка аѣнна даха,
Лоамарошта бокѣо яккха.
Эрсѣй болхлочун никѣ лувцаш,
Сомаяѣккха ѣайна дорхал,
Товсабелар лоаман кѣонгаш.
Кѣантѣй дег чу кхехка гоамал
Рузкѣан даѣшта во тѣайѣйрзар,
Дѣахо ехка кхоане ѣоацаш.
Кѣантѣй денал юкѣе даѣлар,
Шерагѣ доаржадеш шѣй тѣѣамаш.
Сѣйле яѣржа лакха дагѣа
Уж Кавказа лакха лоамаш,
Баѣде, бокѣо ѣоацаш баха,
Чѣоже готта боахк цун кѣонгаш.
Сунат теха хѣй мо мара,
Даржа ѣиш ѣоацаш да денал,
Шоай кулгашца хозѣѣѣ аре
Хѣоасташ ѣц цар уда кѣонал.
ѣаѣржа боад я оарцаргѣѣѣѣнна

Цар хъабкъалах чѣга олла,
 Вац сагота цар балійна
 Цар ахІ хозаш воаца молла.
 Цар хъацарах хинна рузкъа
 Хъалдар вагІа эза доале,
 КІаттІа ца беш дуъ цо цар къа,
 Лоаттабеш уж шийна лоале.
 Цудухъ лоаман воІ ва охца,
 Дорха ва из цІагІа, ара.
 Лоалахочох цкъаза лоархІ цо.
 Ше вувргвола моастагІ — маъри.
 Шийна дорхал тела бахъан
 Лаххал пра дац цун хъабкъал.
 Лех цо укх бирсача тахан
 Шийна дега йола йІовхал.
 Дехаш вац из доагІаш доацар.
 Нагахъ городе ше вахча,
 Бахъан доацаш кашмат лувца
 Жандарм соцош Іаьдал хилча...
 Цунна мискка дика хетар
 ХІара бІаьсти хоза еча,
 Къеча лавтта ше дІадийнар
 Гурахъ ший дай чу тийссача;
 Коа тІа карзах дой дІатувсаш,
 Эздий хъаьший бувссаш хилча,
 Увттош царна дизаь шунаш,
 Сесаг тІаххе хъувзаш яйча!
 Берий оацаш хилча ювлаш,
 Беша зовве уж екаре,—
 Ший кулгашца ше деш дараш
 Ахаш мукъагІ ший даларе!
 Пхъа лехара къемат паха
 Юкъе увтто боад ецаре.
 Дог ца дуташ везар лаха,
 Мехкарий ца удаборе.

Дуккха да уж дег чу къувлаш,
Наьха санна оарц ца доале,
Бокъо ца отте хІанз доале,
Ата хала хург мел дараш.
— Тоъаргья хІанз эза гІедал,
Дукха лайнад лоаман саго
Сомадаккха илла денал!.. —
Ленингара кхайкар Серго.
Цудухъ, Ленина из кхайкам
Хьахезача Сергой багар,
Нийсбир цо ший турпал балам,
ГІап хьоарчайир, топ бе лаьцар.
Лацанзар цо вежарашта —
Царна цун кулг айлургдацар,—
Октябара моастагІашта
Пхьа лехарна цо из лаьцар.

II

Топий таташ доладеннад
Сийна уллаш йолча гел чу.
Нах ба хьайна.
Оарц тІаденад,
Укхаз топаш йолаелча.
Лоалахара баьхкаб дукха
Герзашца кийчбенна баьреш,
Баха дагахъ корта мукъа,
Безе, бала нигат даьраш.
Топий гІархан чоагІал аьлча,
Цалаш тІауд, ба легараш,
Листта-листа ювл цу гел чу
Шин оагІора етта топаш,
Къаьна Кунта хьалха волаш
Цун юртара отряд кхаьчар,
Дехьа ор чу говраш юташ,

Тлом кхехкача моттиг лаьцар.
Къаьнча Кунтий ба ши бала:
ЦаI — Деникин,
Вож — пхьа боаллар...
Новкъосташца дагавала
Курча дего вуташ вацар.
Укхо вийначун воI — ХIарам
Укхаз латаш хила мегар.
ТIанийслой а, хIанз укх ара-м
Цо из дувцарг а хургдацар.
ХIаьтаь, тоам бац довхочунах,
Цунца эздел лело деза.
Хъежайой а моастагIашкахь,
БIаргаш гонахь кхаба деза!
Гора хувшаш етташ укхан
Уйлаш довхошкахьа ухар,
Ше саг вийна во ди тахан
Цаловш юхаь духьал увттар:
Къона волаш — из латт дага —
Бежа Iул а кхаьча аргIан,
Ший цхьан Iатта тIера бежга
Цхьа ди даккха дийзар укхан.
Сийпча ара даьгIе яьккха,
Iул бухь билла маша дийрзар.
Хий а менна шортта, тIаккха
Нух а хьекхош, доахан дийшар.
Из дар юртал тоьал ара,
Хин атагIа сатем латтар.
Гучох, Кунтен божеи мара,
Цига дийна хIама дацар.
ЦIенча хи чу гаьний Iийне
Укхан доахан маша дийшар;
Лийчаь лийча, тIаккха шийна
Ер салаIа хаьнар ваьлар.
КIаьдвенначоа йовз из чоагIа

СалаIара вохо морзал.
Эга гаьнаш теркаш ягIа,
ДIахьош цунцар ерриг фийлал.
Вужаш дагадацар цунна
Ций хьарчаргдий тахан шийха,
ЧIоагIа, са саькхдеча санна,
УрагIаьттар Кунта сиха.
Хьаьжар. Гора: гаргга, боса,
ЧIама шинар лехкаш хьалха,
Цхьа дын-баьри водар масса,
Наггахь корта хьожош юха.
НабарагI-дол, сомагI дол-те,
Аьнна, гучох шек а волаш,
Топ бе лаьца лаьттар Кунта,
Баьречунгахь сийрда хьежаш.
БIаргаш саькхо юхалекхар
Шинар лехкаш водаш волчо,—
Кунтийгахьа топ йожийтар,
Ер герзага кхувда ваьлча.
ТIаккха Кунтас, кхеро дагахь,
Данне дагадоацаш вувлга,
Топ ялийтар баьренчугахь,—
Пхоно лаьцар баьри меттахь.
Ше лехкача цу ший дын тIар,
Кулла санна, из чувера.
ТIаккха Кунтас Iул цхьаь дитар
Унзаръяьннача цу ара.
Садаккхал а мукъа воацаш,
Молха доагача укх ара
Из ди, моастагIчох ше леташ,
Вай Кунтийна духьалдера.
Да ма хьакхарг, наьха рузкъа,
Хьога хьежийт вувча къело.
ТIера кулг да чIоагIа низкъал, —
Iомаву цо водар лело.

КарагІдоалийт эздеи доацар,
 Хъарамле цо кер чу йоало.
 Вежрий шоайла къиза боахар
 Цу паччахъо деча доало.
 «Со цаІ ваьхча», — йоахар Іаде, —
 Ахъмада-м со согта вацар.
 Шинна а веший бІаьсти дІаде
 Шоай ги хиллал ираз дацар.
 Цудухъ хъежар шоайла бІагІар,
 Цудухъ вІаший удайора.
 Адам иштта «барте» дахар
 ТІерча доало могадора.
 Шу далале цул тІехъагІа —
 Болга ховра кІийле лувцаш —
 Кунта Буро чура воагІар,
 Улув новкъостий а болаш.
 ЦаІаш хъалха лорош боагІар,
 ТІехъа фийла хъежар вожаш.
 Шоай бІубенна цар гІа боахар,
 Массанешка дадаш герзаш.
 Ера-м дов ду ди ма дацар, —
 Безам, барт-йиш тоам бар тахан.
 Тахан тоам-тем отта боагІар
 Алхха укх ден хозал бахъан!
 Гаьн тІар цІе чухъежа боалаш,
 Іажий лепар, каний теркар...
 МасагІ я уж ахкан ганзаш,
 Вай хъацаро хъаду беркат.
 Хъашт ма дацар унзар валар,
 Тахан тоам бар ваха, ваха!
 Къонах яхъе вувла воагІар
 Эздешашта ше совваха,
 Хъаьша-даьна шу увтторца,
 Лоалахочоа вувла накъа,

Из а йоацаш висачунца
Жувра коанилг нийсса екъа!

Из дар делккынг, ахкан дийнахъ,
ХъажкIаш мошъеннача ханна,
Дага дацар сомагI-гIанахъ
Тахан кIнле хайнай, аьнна.
Аьттехъара, хъажкIий бешар,
Цхъа топ яьлар Кунтийгахъа;
Кунтий мочхал меттахъ лаьцар
Хинначох цар сакхелехъа.
Багар цIий дар цо дIатувсаш...
Маьри вийна ваьннарг лаьрхIар...
Шоаех боккха наьрташ лоархIаш,
Вожаш байдда кIалхарбаьлар.
Бакъда, кхоъ бутт балалехъа
Кунта ше ма варра хилар;
Пхо тIабаьннача аьрдехъа
Мекхо муа къайлабихъар.
Лер а дохонзар цу човно,
Бакъда, кхы дашанзар мекхаш;
Уж парггIата дIаьхдир хано,
Доаца шераш цун хетийташ.
ТIехъагI, Iулах дайча доахан,
Ше саг верах Кунтас оалар:
— Гунахъ са ца хилар бахъан
Буро чу са аьттув баьлар!..
Зама дIахо аха яьлар,
Шера диъза эргаювлаш.
Малх хьалкхетар, чу а бузар
Кунтий цIаккха дог ца хьоасташ.
Яй хъаоттар зизай бIаьсти,
Нах дIахьовзар шоай къахъега.
Кунтий везар, нахах къаьсте,
Лелаш барех къайлагI хъега.

Бакъда, мегий даар доацаш,
Дувхар ца дийхача далац.
Хъа ца дича, уж дерригаш
Дала тховнах Іочутувсац.
МассагІ доссар дег чу, вагІаш,
Духъал увттар Тиркал дехъе.
Хъарамленна гаьна латташ
Хъаена яр цар даьй тІехъе.
Цудухъ вар из къоал дІатетташ,
Юрта мел волчоа из гора:
Маьршша коа тІар ший беш оахаш,
Кунтас топ ги йоаллайора.
Бакъда, доацаш мегий даар,
Верзан ваьнна йиш яц лела!
Юртар хъажош, моллаш бацар
Доацар кхакъа декхарийла,
Боацал-те из боккха бала!
Леладаьчоа цун дар ховргда.
Да са лоацца цунах ала:
Вайгар къонгий баркал хилда
Цу балах вай даьхачарна,
Дохкаме дар оаташ, оаташ,
Къахъегарий бокъо йоахаш,
Йодаш йолча вай Партена!

Пхъа ца баьлча а, валлал гІерташ,
Къарс-къап яхаш, кер ца бузаш,
Хала юар гІалгІай сискал.
Царна шоашта йолаш зехъа,
Енайий а алалехъа,
Хъийде йодар цар из къонал.
Дунен морзлон чам ца буаш,
Лоамаш мара ца гуш бІарга,
Денош ихар, идар шераш,
Дегарлоз ца кхоачаш царга.

Са хилале, тоъал, хьалха,
Боадах ше хьалкхоачаргволаш,
Араваьлар хьунагI ваха
Цхьан бус Кунта. Юртах воалаш
Хийтар цхьа боад яйча санна, —
Цун говр йодар наькьа йортах.
Талаь хьежча, тIаккха цунна
Хаьдда саг тарвелар цунах.
Сакхийр; гIулакх дацар меттахь.
Юхаэза, говр цо лаьгIийр.
Шек веце а, теша дагахь,
Io а табаь, хьежаш ваьгIар.
Саг вар. Кхоъ, виъ хила мегар.
Патрон еллар топа юхье.
Гуш цу хана Кунта вацар
Ший са мара — тахне, тIехье.
Нагахь лахьта шера дале,
Лажьта дезар дIавалийта;
Ма лувцал оаш цунна кIийле,
Мискка десга из вахийта!
Беттал йоаца баьде бийса,
Ioжал санна, унзар хетар.
Хаьдар хьанна тоалу нийса,
Аьнна, Кунтас топ йожийтар.
Вокхар тохалехьа юха,
Ер ворданна ийккхар гаьна.
Йолаелар топаш сихха
Къарлуш воацча вай Кунтийна.
Цу бус, чувхош цар топаша,
Сатассале, вахха Кунта
ДоттагI волча кхаьчар маьрша
Лоалах уллаш йолча юрта.

Мурад — дукъагI десгар воагIаш,
Чам мел болчул чамергI йолаш,

Еккѣа йнаѣ хѣажкѣий сискал,—
Массагѣ да уж дага аха,
Тахан юха а хѣалха даха,
Кач кхихѣараш гѣлал, мискал!
Пхѣено Кунта кѣабдвар аѣлча,—
Кѣонал цунах кхензар цѣаккха.
Пхѣа цох боаллаш цхѣанна элчап
Низ ца кхѣѣар цох из ваккха.
Оттаргдац вай цунах кхарда,
Айса йниц аз цунах тамаш.
Дахаш-текѣаш вай ма хилда
Цалов кѣинош воаех хѣерчаш!
Цул тѣхѣагѣ а лаѣцар кѣийле,
Кунта кхозза вувѣар ваѣнна.
Шовзткѣа шера пхѣено, кѣело
Буаш ер укх хане венав.
Бакѣда, мехка юкѣар моастагѣ
Тахан вена хѣѣттаѣа,
Цхѣа кулг доаѣар, лелхар астагѣ
Герз бе делла дѣахѣайзаѣа,—
Геваланзар, ваѣлар ара,
Кѣонйир мурѣенна ший кѣоанал,
«Хургдий хѣона валар мара»,—
Яхаш кхѣйкар кѣѣна денал.

Цудухѣ из ва лоаман кѣонгап
Моастагѣцунах латаш болчѣа.
Сангар чухѣа тѣлап тѣлап,
Из дѣахѣалха вала велѣа,
Цкѣарачоа из лоаѣавелар,—
Иштта хилац наггахѣ мара.
Шовзткѣа шера ше цох иддар
Топ бе ютѣахѣежар тѣера.
Тоам-тем шун дѣгашта хилба,

Тахан мехка бокъо йоаккхаш,
Наъха кхоардам оаш ма болба,
Віашдухъал шоаш латташ долаш!
Тіера ІотІахъежаш вола
ХІарам — даъ пхъа лаха безар —
Дегах хинна боага ала,
Ший маъречоа ІотІахъежар.
Тіера ІотІахъежа довхо
Базара ше вена вацар,
Аьттув болча Кунта вовха
Духъал ена боси яцар.
Кунтас топ Іокхессар тіаккха,
Аьтта кулг цо діадахийтар,
Берзан баьккха къаьна накха,
Довхочунга вувхъаш аьлар:
— Тахан, бирсача укх дийнахъ,
Нанас хьийкхаъ шура санна,
Къайле йоацаш, цІенча дагахъ,
Сай цІий хъаьнал дувц аз хьона!..
Цкъа сийнвелар Кунтий довхо,
Вувлавелча санна висар,—
Бос хувцалуш, тіехъагІ діахо
Дувца доацаш, хадаш аьлар:
— Хала да-дац хІанз вай аьлча,
Из дош са дег чура далац.
Мехка моастагІ біаргавайча,
Тахан са кулг хьона айлац!..
Вай маьреш ба діарабараш,—
Аьнна, моастагІашкахъ хъежар,—
Царга доахк вай эзар пхьенаш,
Эзар бала бессаб царгар.
БагІаргбац уж кхы вай Іувдаш,
Пхьенаш лехаргда вай царна...
Ер къонахий болаш тешаш,
Тахан даъ цІий дут аз хьона!...

Кхийча денз хъа сийрда Ёларгаш
Клезга дийлха вола Кунта
Вийлхар, бер мо, хий Ёлегаш
Молхах доагаш долча лаьтта.
Да вийнача маьречунга
Дувцаш хулар шалтай меттал.
Хозаш дацар машар белга,
ВоI хилацар кIийле лувццал.
Ший тебарца цо сакхухьар
Цу маьречун фух баьннарий.
ТIанийсбелча, юкье оттар
Iаьржа къемат, доккха гIирий.
Наьха кер чу оттар бала,
Берий юхь тIар ираз додар.
Дийнахь коа тIа аравала
Бокьо йоацаш массагI вусар!
ТIаккха цунна бийса мара
Ваха-текъа юсаш яцар,
Тиркал дехьар, хIирий арар
Наьха Iулаш лехка воалар.
Бахьан доацаш шоай воI вожаш
Клезга вайна дац шо, лоамаш.
Бакъда, хIанз хозараш санна,
Дешаш клезга хезад шоана.
Хозча дешо дошорг хилча,
Дашал шоай, са лакха лоамаш,
ХIарам эздий ле вай ваьлча,
Иштта хоза дош цо оалаш.

— Вурроа! Долле, долле, кIантий!..
Долле соца шо, са бераш! —
Аьнна, дIачухьийдар Кунта,
КарегIбараш майра боахаш.
Цу дийнахьа кIантий баьлар
Шоаш морг кхы боаца ши толам.

ЦаI бар — моастагI бIарза атар,
Цхьаькха — даь пхьа битаь ХIарам.
МоастагI эшаварал зIамагI
Пхьа битар а лоархIаш дацар.
Кьоаной, даггар уйла ярах,
Дувца цхьаькха долаш бацар.
Хьажош юкье беннаб, аьнна,
ОарцагI моллаш, кьаьдаш баьлча,
Лоам чу вуташ вацар веннар,
Маьречун цIий Io ца дахча.

Пулакх ницкъалагIа долча
Партес хьежаваьв ший Серго.
Нах гIозбаьнна укхаз байча,
«Доладеннад» йоах цун дего.
Хинна, хезадац хIанзолца
Саг ца вувш пхьа укхаз буташ...
Ераш баьхаб шоайла охца,
Бахьан доацаш шоайла буаш.
Революцен воахо йIовхал
Йолаеннай укхаз яржа.
ХIанзчул тIехьагI цIаккха дIахо
Оттаргьяц ха лоам чу Iаьржа.
Фухха дулуш ше вале а,
Даьр ца доврах деш хул доаккхал.
Ше эзача цу халоний
Сурат лоацца дера духьал:
Дуккхаз лувцар: Гудауте;
Баку шозза вIашкка лацар.
Енисейске ше вохийте,
Ведда юха а Баку кхачар.
ШийтталагIча шера денз хьа
Юха а юха а набахтенаш...
Лоале боахкаш барий духьа
МассагI да уж цо лайнараш.

Якутск. Покровск. Доттаҕи Зина...
Телгаш мирца Сибрен шелал.
Массаҕи да уж лайна, зийна,
Даллане а диц ца дала.
Аьшка ҕабаш когех доахкаш,
Ерра мо ди доалор духья,
Сийнча Сибре кхихьяаь наькьяш
Гуш да цунна довнза зехья.
Техьяҕи, маьрша яьлча юрташ,
Деникин а лаьлла ваьлча,
Эзар шераш дола лоамаш
Октябара новкья даьлча,—
Кьяанча Кунтий юртахоша
Той оттадир, мохк тIахьехаш.
ТIабаьхкар цар шун тIа ховша
Пхья битаро ҕадбигараш.
Царца дог-уйла цаI долаш,
Адмех лазаш долча дего,
ТIема ҕончаш улув болаш,
ТIавоалавир той тIа Серго.
Цига дукха дир кьямаьлаш,
Яха ханаш дагалийцар.
Дагайоха, далар доацаш,
Пхья битаь мотт цхьяькха яцар.
ТIаккха Сергос юкьеяьккхар
Ший низ бола лома белаж.
Дерриг адам таппе лаьттар,
Ден доккхалах делхаш, делаш:
— Майра ҕалҕай, шо тешалаш,
Ленинга аз хабар дергда,—
Шоана чухья са а доаллаш,
Оаш эхь дергдаоцилга аргда.
Аьлий бера бала увза
Беза зама гурьяц шоана.
Ухаргда шун денош ҕIоза,

Йоккха ганз яьй оаш тІехьенна!—
Цун дешаех тешар адам.
Тешар аре, тешар лоамаш.
Мехка дег чу вижаь ХІарам
Латтар Сергой дешах тешаш.

(Поэма тІара дакЪа)

І

— Фуй шун кЪайле?
Ламаз ду оаш?
Да из оасар?
ДуІаш дол-те?
Мустагударг йол из дер?
ХІанад хЪажкІий фийгаш
БІара тІум мо дестар?
Е бозбуачал да
Оаш укхаз леладер?

Фуд ха гІерташ,
Бовлар духЪа
Яхье цунца,
Из йол тховсар
ЧІоагІа юкЪеерзаяьй.
— Ялх бІаь сов пунт хЪажкІаш
МалагІча говзалца,
Цхъан гектара тІара
Мишта оаш гулъяьй?

Цецбаьннача новкъосташа,

Дух тІа бовла,
Цун болх бувцаш,
Цхьацца шоашта къувлар
хетт.

Цо хьабувца,
Лаца гІерт уж деша овла,
Хьанна хов из,
Тарлой, — тІехбовла а гІерт.

Дагалувц цо
Дерриг мишта
Доладелар.
БІарчча денош
ЦІагІа ягІаш
Кхухьар цо.
Къаьна да вар
Балха ухаш
ЦІенна хьалхар,—
ЙиІий дега
Къувла яьлар
Из хоарцо.

ЙоІо аьннар
Даьна хозаш дацар вІалла,
Цо из бочал,
ЦІагІа ягІа еза, йоах.
Цун ши воша
ТІем тІа вийнав,
Нанас халла,
Ноанал а ду,
Кхуврча гІолла
Кулг а тох.

— ЙоІа тоам ба
Кхуврч, уж пхьегІаш,

Ший тай-маха...
Вай цадахкар
Ховлда цунна,—
Оалар дас.
Юххера а,
Аьлар йо!о:
— Оаш из яха,
Бакъда,
Наха санна,
Кхашкар балхаш
Дергда аз!

— Дувха хилча,
Даар-малар
Хилча шортта,
Таккхал яг!а,
Хьо, са йи!иг,
Хъайга да!..
Цхъаккха эшац...
Лелаел !а
Из хъай шанта! —
Хъесталора нана,
Вовзаш ший ц!енда.

Даь юхь йоагош
!абидата цхъа дош алац.
Бакъда,
Айхъаз хеташ,
Нанна барт цо бетт:
— Дезац сона
Шун пахашкех
Дизаь т!оаргац, —
Са дог
Сийнча ара
Балха-така г!ерт.

Хъанна деза
Дечох яьнна
Нийслу ираз?
Укх шин шера,
Нув ца хьокхе,
Аз фу даьд?
Болх бе йоацал
Со Киргизе миссел говза?
Со яц цига
Хьалха лаьтта Iабидат?

Малхбоалехьар
Къегаш гIетта
Дошо Iабкъа
Юхасоцае
Низ болаш
Саг хургвий?
Масса Эсса
Ше даьккхача орах
Цхъанна турпалхочо
Юхадерзоргдий?

Днийцар нанас.
Долчча бессар
Литтар мара.
БIарахьежар,
Ший меттаза
Хаттар деш.
Уйла йир цо...
Йир цо... Аьлар:
— Са-м яц даьра
Бакълувш волчоа
Сунат духьал
Етта йиш!..

Массаз санна,
 Хала-м яр из
 Хьалхар бѣасти,
 Бакъда,
 Йоѣа унзар хетац
 Цун хало,—
 Йиѣий дуне
 Сийрадувлар,
 Цо дог хьаьсте,
 Догѣо дула,
 Малхо дѣохду
 Зиза мо.

Кура хьажкѣаш,
 Хенах тайна,
 Тхирах яьже,
 Урагѣѣолхар,
 Шоашта ѣунал
 Латтандаь.
 Йиѣий звено
 Белгалъяьлар;
 Царга хьаже,
 Вожаш хьовра,
 Оарцагѣдоалар
 Нана, да.

Из яц алхха
 Балха хьалхар
 Юхьиг мара,
 Паччахьалкхенга
 Кхача беза
 Хѣара фийг.
 — Варий! Жи-шоай!.. —

Тохабелар
Чухъа, ара:
Хоза дІачакхъяккха еза
Вай юхъиг!

БІарг ма кхоачча
Кхаш дІалаьца яда
Уж цар хъажклаш,
Баьри хъулвеш,
Михаш санна,
Лакха латт.
ДІайха да уж
Царга хъежа
Къона кулгаш,
ХІаьта а, даьчох
Кхоачам беш яц
Іабидат...

*Тайшача бежахи дикача
кІаьнкахи*

Юрга йнсте, белгал болаш,
Гаьнаш ловзаеш миho,
Цхъа гув багІа. Водаш-воагІаш,
Соцаву цо наькъахо.

Гаьнех бада цІе-кІай сомаш,
Юхе гІолла дода хий,—
Цул дикагІа Іелга йолаш
Моттиг атта короргій!

Нагахъ санна бІаьсти, аьхки
Балхах мукъа шоаш хуле,

Гаьннаг гIаш е машини хаьхке
Дукха нах ух цун Ийне.

ЦаI отт лувча, вож вуж вага,
Цхъавар шийлча Ийне таI.
Сатем боабеш цу хъа дега,
Пандар бекабеш хул цаI.

Концерт увтто ара-фега,
Цайна дийнахъ — отто той.
Бакъда, тховсар гуш ба цига
Городера дешархой.

ЛадувгIаш ба хъаьший — бераш,
Дувцар дувцаш жаIу ва.
Из цо дувцар, фаьлг мо хеташ,
Да бокъонца хиннар да:

Iурра,
ЖаIул желар хъале,
Эггар хъалхагI тха бодж хъов.
Йолалу из, хъалха яьле,—
Цун доал жена дика тов.

Хъож Бешлоамгахъ —
шекар-корта
Сигал хъалкхет, кIай сийг бувл.
Эса-чIоже доалла тата
Цун бувхъача керар дувл.

Бодж хъов, кхайкаш Iуйран Эса,
Теххъар седкъа сиглар бовш.
Iурра, тхирах, ховха зиза
Даца жево дикагI Iовш.

Хьожадү цо герга бIаргаш
Кхетачахьа дошо малх:
Болабале цун цIел отташ,
Седкьа боаллаш хад цун болх.

ГIа боаккх бежо кура, хьожаш,
Мнхо ловзаю цун модж.
Йолаялалехьа,
Мосаш,
Дагардеш мо, жегахь хьож.

МуIаш нийсса, йIаьха ягIа,
ХIара ког цо хьожаш ловз.
Жена хьаьнагI йола даьгIе
Сол а дикагI бежа йовз.

Кхувл цо ший Iул
Буц йол-йолчахь,
Цкьа ткьам теххе боса доах.
Аькхо-берзо зе дергдолчахь
Леларгдоацаш, юстардоах.

Метар миссел дегI да бежа,
МуIаш геттар урагIйолх.
Молхаш йича санна, дажа
Жа цо ях-яххачахь долх.

БIуна хьалха приказ тела,
Из бIу Iоамо эпсар мо,
Массаза а хьалха лелаш,
ЖаIул хозду цун доало.

Лох цо босе, баьццар гелаш —
Цун бIарг массапахьа кхоач.

Дикан, вон а дакъа йолаш,
Йула бIарг ба тайша бодж.

Га боах бежо яхаш санна:
«Маьрша ба хьо,
Дошо малх!
Ираз шоана,
Баркал шоана,
Балха-така дола нах!

Ла ца могаш баьннаб оарцагI
Юрта школен дешархой.
Къа а хийтта цу шоай бежах,
Ферме гуллу колхозхой.

Алхха из цхъа хъайба бахьан
Селлар бохар тамаш хет.
Во-м ма доагIий — бодж ла тахан,
Ахка бода кхоана етт.

Нагахь доакъазалла йоале,
Ци а цкъаза чIоагIа ярж.
Бердаш херцош, дузаш аьли,
Тирк а йоачах бIеха Iарж.

МассагI доагIа вахаш-текъаш
Вайна дагадоаца во.
Лакхваь ца Iеш, цкъаза, тохаш,
Вожа а ву вахаро.

...ХIаьтаь, колхоз ма йий йIаьхий:
Нах чам бенна балхах боахк;
Тракторашца тоадий, аьхе,
Дукха лаьтташ цо Iодохк.

Хъаьнал даж цун дукха доахан,
Буаш сийнча баьций бухь.
Балха говза хилар бахъан
Ялат дукха цар чукхухь.

Массанахъа кхехк цар балхаш,
Деб колхоза хъаьлий маш.
ДеггIоз хинна, сомех лепаш,
Хъувкъаш яда бешамаш.

Цар нокхарий меза улхаш!
Комсех доаха масса хий!..
Модз да дарбаш дукха доахкаш,
Комсий хпво тоаду цIий.

Лоацца аьлча, балха наьха
Кулго хъаеш йола ганз
Цига санна дукха, йIаьхий
Кхычахь атта короргъац.

ХIаьтаь колхозерча наьха
Шоай бодж къаьстта боча я,
ХIанз из астагI хиннай яхаш
Хоза кхаа унзар ба.

Мишта хилац цар из боча?
Iула хъалха товш из я.
Тайша бодж мо кура баьчча
Жена лаха хала да.

Цудухь баьннаб тховсар оарцагI
Юрта школен дешархой.
Ийрча кхаа хинна цунах,
Укхаз баьхкаб колхозхой.

Бежа тлехъа яхъ машин
Дукха говш мо хеталу.
Дешархой ба хетташ влаший...
Кланыкх цхъанне доладу:

— Ший ши мула дла ца яълча,
Бежо берза калургьяц..
Ши жлали а цига хилча...
Бехке цхъа бодж хинна лац.

Цхъа борз мара деций аькха?
Кхы бахъан а хила мег...
Бакъда, цига хиннад цхъаькха...
Оала ца луш, вож оаз ек.

— Дацар цига-м цхъаккха цхъаькха, —
Хоадош санна, Мувсас йоах.
— Жагуй хила безар саккха, —
Цхъаькхане а дош тлатох.

Гарга глертар лаьржа бийса.
Дувца кхийра массане...
Дийцараша члоагидир нийса:
Мувса ферме хьожаве.

Боккха болх ба наьха тешам,
Тешамо дог лотаду,
Бодж ерззалца цунга хьежа
Пионера дош цо лу...

IV

Йоагла машин гаьннар гора,
Лотаяь цо сердало.

Дахчан цун тла удадора
Хьамчах яьча йнъ чархо.

Эггар хьалха Мувсай кхийра
Цу тла баккха ший ши ког.
Цкъарачоа из велар кхера,
Бакъда, кхерам лочкъо мог.

Бодж улл, маьлхар унхо санна,
КІалхьарцар да — баьцаш, къаж.
Царех етталу Мувсайна
Накха биззаь зизай хьаж.

Аьрда из тла, де а дийна,
Юулл, хетта хІамо мо.
Лазар къувлаш, мотт-кха царна,
Дог дІахайтац цу бежо.

Хьайбай хьиспе, цкъа ахІ аьнна,
Шийна салоІам беш яц;
«Ера-м дош дац», яхаш санна,
БІаргашкара сийлг бовш яц.

Бодж Іойоаккхаш, кулгаш цунах
ГІожа кхетар Мувса кхер.
— ШортагІ! — йоах цо, —
— ШортагІ!
— ШортагІ! —
Гонахьваьннав пионер.

V

Бежа хиннар бакъ а долаш
Шоашта хазар царна лов.

— Ловче, — ях аз, — ладувгІалаш, —
Хиннар цІена сона хов:

Делкѡа хана дар салолаш
Дакай Іийне тха жаІул.
Тхо цу хана, жега хѡжаш,
Кѡабстта савкха, фийла хул.

Кхоккхе жІали толам болчча,
Айеннача маькар дувш;
Фе хул тха бодж — Іула баьчча, —
Цо а ший Іул дика зув.

ХІана аьлча, тхо Іодувше,
Мела хуле, ховш я борз.
Цхѡа минут а яккхац тийше, —
Берий оамал дика йовз.

Из яр ерриг йІовхал ара
Маьлхо хеца делкѡа ха.
Холуш дацар низткѡа мара
Михах шерша гаьний гІа.

ЦІаьхха, цхѡа ды тохаш санна,
Іума волча оагІорахь,
Жа хѡйр, чІоагІа корзагІдаьнна,
Топа тата даьлар — тахь!

Льеле чура, жа хѡаж кхийтта,
Аькха маькар тебаш дар.
Даь хургдар цо аьттув хийтта,
Берзо лаьцар Іовлар бар.

Фоартангара лаьца Iовлар
Ги а белла едар борз.
Дайдар жIалеш.
Топ а яьлар...
Топо кIеззиг морца-м морц...

ХIаьтаъ Iовлар дIа ца хецаш,
Борз аьленгахь Iочу-м гIерт.
Берд тIахаьрцар берза мотташ,
МуIаш хьалха бодж тIакхет.

Берзо багар хийцар Iовлар,
Цу кхетарах из а йож.
БерзI дуне миссел хилар
Йиъ пунт дозал дола бодж.

Iовлар кьнза цо а бийра,
Берзадар а даьлар дIа.
Бакъда, вай бежа а дийра
Ахка яха аьрда тIа.

Дац са шоана дувца дIаьха,
Шоана хозар — хиннар да.
Бежах тамаш ма яьй оаха:
Цо даьр доккха хIама да.

VI

Лоро-м дора деккъа лорал:
Зиппарашца дийхкад тIа.
Баркал хилда цунах лора, —
Бежа эшар чIоагIагI да.

Дийна саг мо, хьайбаъ, шийна
ГIулакх дича, кхетош хул,

Укх дунен тIа сага сийна
Шийгар боагIар кхухь цо мул.

Хьайбан керахь доаллар, аьнна,
Чона-аьшка хилац дог.
Нагахь бийча, саго санна,
Цо а лорабу ший ког!

Цудухь бежа Мувсайгара
Къаьстта Iунал, йоакхо эш;
Iоховш вац из, тайп-тайпара
Цунна эшар, дезар деш.

Матхал-дукъах малх хьалбаьлча,
Цун новкъостий ферме кхоач.
Гонахь баьле, хьожаш боча
Коа тIа йоаккх цар астагI бодж.

Ца кхетийташ цицха когах,
Шовдан хица лувчаю;
Баркал яхаш санна цунах,
ЙIаьха модж цо лестаю.

Лоралуш хул бераш дулаш
Хоттаденна доагIа тIа.
ХIанза-м дац из кхера везаш,
ХьалхагI санна, дагIац дIа.

Ехк а хьокхаш, цIенъю мосаш,
Дото тIадмаш цох Iолег.
Ловза лелх из, муIаш Iетташ,
Цун шин бIарга сийлгаш къег.

Цо ца зийча цхьа тIа мара,
Цох хургдацар доагIа товр.

Волавелар хъестаргара
Из цIе галстук хьерча лор.

Меттаз хъайба шийгахь дерзош,
Сегар цо ший хъалхар сийг.
Из бар Мувсас ший бодж ерзо
Эггар дикагI бийна фийг.

Цун мотт Iомабича санна,
Бежа дагар дика ховш,
Мувсай кулг да кIаьда цунна,
Бера наьна дар мо товш.

VII

Боккха тоам ба массанена:
Кхоана жега бодж хъаллоалл.
Юхаь доладу цо жена
Доха гаргга хинна доал.

Хотта-м еннай тIехкаш чIоагIа,
ХIаьтаь цхьа ког кIеззиг теI.
Ше хъаелл цо коа тIа ягIа
Аьшк мо еза, йоккха ниI.

Ше чуйоагIа, гоннахь яьже,
Коа тIа айххьаз лела мог.
Отт из маьлхар арахьежа,
Аренашка латташ дог.

Доарахо а хул сахьувзаш,
ВIашкаеча Iийжаь чов;
МоастагI чехкагI ата гIерташ,
Гоамал, дорхал дег чу Iов.

Ловча хилба астагІ лелхаш
Из топ кхийтта цун цхьа ког,
Нагахь гоама вале моастагІ,
Нагахь астагІ деце дог!

Цунга яьнна, сецца веча,
Бежа довзар Мувсай лер.
Тов мо цІе из галстук хьерчаш,
Кхаьчар Мувса — пионер.

Пхисабола дошо сеткъа
Мувсай дег тІа малх мо къег.
Тахан, бодж цар йоаккхаш накъа,
Цо а гІулакх хозде мег.

...Баьхкаб шоай бодж накъа яккха
Мувсай гІончий — дешархой.
Цунах хинна кхаа боккха,
Ферме кхаьчаб колхозхой.

ВоккхагІчо мо хьалха ваьнна,
Пионеро хьаелл ниІ.
Оагаенна,
Соттаенна,
Арайоалл из — кІеззиг тел.

Могнаш хиннай цхьа бутт совгІа,
Тахан юхаь хьалхайоалл.
Дезаш цунга юхадоагІа
Бехтокхаме цо ду доал.

— Могаш дий шо?
Дий шо глаьхьа? —
Хьайбай меттел хетташ мо,

Ше лийстаъча довкъашкахъа
Корта хьожабу бежо.

Буна хьалха приказ тела,
Из бу ловзо эпар мо,
Массаза а хьалха лелаш,
Жаул хозду цун доало.

Юхаъ керте яынна йодаш,
Юкъ-юкъе из юхахьож.
Йиэ миинг ше чулоацаш,
Лула барг ба тайша бодж.

Йолалу цун балха йуира,
Боадо, сердал вѣшагѣувш.
Меттаз эскар дуг цо кура,
Маълха зѣанраш йолалуш.

Яхаш мо хет, хьалхагѣ санна:
— Маърша ба хьо, дошо малх!
Ираз, беркат хилда шоана,
Маълха цѣлца гѣтта нах!

Пхи пѣлг багѣаш,
Дувладенна,
Урагѣдода аьтта кулг:
Дунен морзал, чам чуѣайна,
Дизад Мувсѣй наькха улг.

Кѣанк ва бакъахъ, дика кхийча,
Кѣанкаш — лехаш долчох кхув,
— Пионер ва массаж кийча! —
Из ба Мувсѣй дега дув.

Дукха ба уж дика кїаьнкаш,
Кїаьнкаш гїулакхашца бовз.
Хургдоа лаьча зїамга доллаш,
Бїенар доаггїаше а цїовз!

ЧУЛОАЦАМ

Дешахьалхе	5
СТИХАШ	
Са лоалахо	17
Хьалхара колхоз	17
Даьхе	19
Ленина мавзолее	20
Ваьча юрта	22
Са хьаьша	23
Серго	26
Дув	28
Вицлургвац	30
ДоттагІчунга	30
Москве вода	32
Теша	33
Метро чу	34
Гостинце	35
«Москвен бийса епирдаяьккха...»	36
Нагахь санна	37
Посте	38
Къонал	38
ДоттагІчунга	41
Дахчан кад	42
Іан ди	45
Бешлелор	46
Къаьна Іаьла	47
22-гІа шонь	49

Даъхенга	50
Аьшк мо дIаотта	50
Аратекхаб бIехал	51
«Вахара никъ ба...»	53
БIаьстан Iуйран сердало	54
«Вагон. Тахан со сай мехка...»	55
Дош лехара чам	55
Пушкинга	56
ГIув	57
ВоIага	57
«Дезарах кхувргвац хьо...»	59
Дахаш хилда дегаш	59
«Лазаро дIалаьца...»	60
«Наб-са дайна бийса...»	62
Лорага	63
«Харбазах мо...»	64
ЙиIий илли	65
Сона ловра	65
КIаьнк	66
ЭгIазбахаб хьопа...	68
Хьо ма кхера	69
Эса-чIоже	70
Кастта пана	72
Фусамдаьга	72
Се ца воалаш	73
Нигат да са...	73
Iуйран стих	74
Баркал хьопа	76
Уйлаш	77
ХьагI	80
Нажи хьаргIен	82
Барт эгIар	84
Борзи Iаьхари	87
ПОЭМАШ	
Керда хьаьний	93

Бирса ди	102
Кунтий пхъа	112
Дайха кулгаш	127
Жагун дувцар	132

**Х а д ж и - Б е к и р Ш а у х а л о в и ч
М у т а л и е в**

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Т о м п е р в ы й

Составитель А. З я з и к о в

Редактор Зязиков А. А.

Худож. редактор Буга И. А.

Техн. редактор Шевченко Ю. А.

Корректор Мальсагова Р. О.

Сдано в набор 2.I 1967 г.

Подписано к печати 12.VI 1967 г.

Формат 70х90 1/32. Объем 4,75 (5,7) п. л. Уч.-изд. л. 5,52

Тираж 2000. СФ02592

Чечено-Ингушское книжное издательство
Управления по печати при Совете Министров

Чечено-Ингушской АССР,
Грозный, 21, улица Ленина, 14.

Заказ № 27.

Типография имени И. Н. Заболотного
Управления по печати при Совете Министров

Чечено-Ингушской АССР,
Грозный, проспект Революции, 22/3.

Цена 48 коп.